

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Natursyn i förändring?

– En studie av natursynen i läromedel för samhällskunskap på gymnasienivå

Tommy Berntsson

Mischa Hayman

Carl-Johan Palmqvist

LAU690

Handledare: Mathias Zannakis

Examinator: Karin Fogelberg

Rapportnummer: HT-08 2490-04

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Natursyn i förändring?

Författare: Tommy Berntsson, Mischa Hayman, Carl-Johan Palmqvist

Termin och år: HT 2008

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Mathias Zannakis

Examinator: Karin Fogelberg

Rapportnummer: HT-08 2490-04

Nyckelord: Natursyn, samhällskunskap, läromedelsanalys, dimensionsanalys

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur natursynen i samhällskunskapsböcker för gymnasiet förändrats under en given tidsperiod. Denna period har på det samhälleliga planet inneburit ett omprövande av människans förhållningssätt till naturen. Våra frågeställningar är följande:

Vilken natursyn kommer till uttryck i de undersökta läromedlen?

Kan man se någon förändring i den natursyn som läromedlen förmedlar över tid?

Vi har analyserat sex stycken böcker utgivna mellan 1978 – 2002. Tidsperioden är vald med hänsyn till den miljödebatt som uppstått i den alltmer alarmerande miljöproblematikens spår. För att spåra natursyner i källmaterialet har vi använt oss av dimensionsanalys, vilket förenklat innebär att man som analysverktyg ställer upp en uppsättning dimensioner. Dimensionerna byggs upp med hjälp utav motsatspar som motsvarar de kontrasterande idéer som man förväntas återfinna i undersökningen. Vårt resultat pekar på att samtliga läromedel visar upp en liknande natursyn. Det rör sig om en mekanisk syn på naturen som bestående av ändliga resurser, vilka människan är beroende av och som hon därför måste hushålla med. Analysen visar också att det föreligger vissa skillnader mellan tidsperioderna men dessa är av ytlig karaktär. Att natursynen visade sig vara så statisk i källmaterialet kan ses som överraskande eftersom människans förhållningssätt till miljön i stigande omfattning har problematiserats på en samhällelig nivå under undersökningsperioden. Då vi lyft fram och medvetandegjort ett material som är implicit till sin karaktär, nämligen natursynen i läromedel i samhällskunskap, hoppas vi ha öppnat en möjlighet att i undervisningssituationen förhålla sig kritiskt till detta material samt en möjlighet att diskutera och problematisera natursynen i läromedlen med eleverna.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte, frågeställningar och källmaterial	3
2.1 Syfte	3
2.2 Frågeställning	3
2.3 Val av material – varför just samhällskunskap för gymnasiet?	3
2.4 Källmaterial	4
3. Bakgrund	7
3.1 Samhällskunskap	7
3.2 Läroplaner	7
3.3 Läromedelsgranskning	8
3.4 Läromedelsforskning	9
4. Teoretisk utgångspunkt	11
4.1 Natursyn	11
4.2 Natursyn i läromedel	13
4.3 Framstegens och tillväxtens filosofi	13
4.4 Alternativa natursyner	16
5. Textanalytiska utgångspunkter	21
5.1 Vad är det egentligen vi letar efter?	21
5.2 Val av metod	22
5.3 Analytiska dimensioner	25
6. Analys av läromedel från sent 1970-tal	29
6.1 Världen, Sverige och vi	29
6.2 Världen, vårt samhälle	35
7. Analys av läromedel från tidigt 1990-tal	39
7.1 Samhällsläran: läroboken	39
7.2 Samhällskunskap för två- och treåriga linjer	44
8. Analys av läromedel från tidigt 2000-tal	48
8.1 Samhälle 2000	48
8.2 Möt A-kursen Samhällskunskap	52
9. Stickprov	55
9.1 Stickproven	55
9.2 Generaliserbarhet	58
10. Summering av resultat	60
10.1 Resultatsammanställning	60
10.2 Vad har vi egentligen kommit fram till?	64
10.3 Vidare diskussion	66
11. Litteratur- och källförteckning	68

1. Inledning

Skolan som institution har alltid varit tongivande i formandet av elevers åsikter. Alla människor genomgår denna obligatoriska instans och medvetet eller omedvetet blir man påverkad av den socialiseringsprocess som skolgången innebär. Läroboken är en viktig komponent i den påverkan skolan har på elever. Innehållet ska utbilda och upplysa eleverna men också fostra dem till demokratiska samhällsmedborgare och rusta dem för en civiliserad livsstil. En lärobok är alltså oftast mer än bara en faktabok. Den kan innehålla värderingar och ofta ett etnocentriskt synsätt som styr läsaren i en viss riktning.¹ Europeiska läromedel i historia och religion förmedlar troligen andra synsätt i vissa frågor än vad t.ex. asiatiska och afrikanska läromedel gör. Även om det inte nödvändigtvis är författarens medvetna syfte är han/hon dock påverkad av sin samtid. Läromedel kan förmedla olika världs- och samhällssyner. Det är intresseväckande att studera hur detta förändrats över tid både när det gäller läromedel som tidsdokument och även dess förmåga att äga aktualitet i samtiden. Läromedel var mellan 1938-1992 granskade av staten. Böckerna skulle följa läroplanen eftersom det var ett effektivt sätt att se till att läroplanens idéer följdes. Det har således funnits starka påtryckningskrafter från högre instanser vilket kan ha utformat innehållet som eleverna tagit del av. Även lärare kan ju ses som tongivande i elevernas utbildningsprocess, men frågan är om inte läroböcker, framförallt innan det s.k. informationssamhällets inträde, utgjort en tungt styrande faktor i värderingsskapandet?

Med hänvisning till ovanstående resonemang framstår läromedelsanalys som ett väsentligt forskningsområde. Detta särskilt med tanke på den centrala roll som läromedel rimligen kan ha i undervisningen och i förlängningen för elevernas åsiktsbildning. En viktig samhällelig fråga som under senare delen av 1900-talet kommit att erövra stor aktualitet är människans förhållande till naturen. Frågans framväxt är sammankopplad med den allt mer alarmerande miljöproblematiken och den debatt som uppstått i dess spår. Den bild av människans förhållande till naturen som förmedlas i läroböckerna utgör den centrala utgångspunkten för vår uppsats.

Miljökrisen har tydliggjort att människan behöver omvärdera sitt förhållande till naturen. Krisens lösning fodrar bl.a. kunskaper och en omprövning av gamla värden, där principerna för naturutnyttjandet måste omvärderas i en riktning som ger ett hållbart resultat.

¹ Selander, 1988, s 38

I väst har den dominerande natursynen under en lång period varit präglad av den mekanistiska världsbilden (vilken kommer presenteras mer utförligt i kapitel 4:3). Denna natursyns expansionistiska hållning till naturen har på senare tid starkt ifrågasatts. Vad gäller begreppet natursyn, som är centralt i uppsatsen, så omfattar det de synsätt, attityder och estetiska respektive moraliska föreställningar om naturen människor hyser. Natursynen kan därmed sägas spegla människans förhållande till naturen. Det pågående omprövandet av förhållandet till naturen har, vad gäller svenska förhållanden, på samhälls nivå resulterat i framväxten av en mer insiktsfull och självreflekterande hållning som utgår ifrån tanken om de ekologiska begränsningarna. Utvecklingen rör sig alltså i riktning från en mekanistisk natursyn mot tankar om hushållning med resurser och hållbar utveckling. En ny natursyn, som kommit att ta stor plats i den svenska miljödebatten, har alltså växt fram under denna tidsperiod

Föreliggande uppsats handlar om den natursyn som förmedlas i läromedel i samhällskunskap. Vi har valt att analysera om de övergripande förändringarna i natursynen som nämnts ovan fått något genomslag i denna typ av läromedel. Undersökningen sker över tid och omfattar läromedel som är utgivna vid olika tidpunkter under den tidsperiod som inneburit miljöfrågans etablering i Sverige.

Det är lätt att sammankoppla begreppen ”miljö” med ”natur” eftersom diskussionen om miljöfrågan har kommit att innebära ett ställningstagande till naturen. Vår ansats med denna uppsats är emellertid att utgå från förhållandet mellan människa och natur. Detta innebär inte att vi bortser från den miljödebatt som på många sätt påverkar och präglar natursynen men vi utgår inte från att natursynen bara handlar om hur t.ex. miljöförstörelsen har lett till att vi vädjar mer för naturen. Det finns många fler faktorer, samhälleliga, sociala, kulturella, som spelar in. Att primärt utgå från ett miljöperspektiv gör att man stänger ute andra faktorer till att natursynen ser ut som den gör. Miljödebatten i Sverige och nationellt har dock onekligen inneburit en hel del förändringar i vårt förhållande till naturen, förändringar som har fått en återkoppling i den samhälleliga natursynen.

2. Syfte, frågeställningar och källmaterial

2.1 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur natursynen i samhällskunskapsböcker för gymnasiet förändrats under en given tidsperiod. Denna period har på det samhälleliga planet inneburit ett omprövande av människans förhållningssätt till naturen.

2.2 Frågeställning

Vilken natursyn kommer till uttryck i de undersökta läromedlen?

Kan man se någon förändring i den natursyn som läromedlen förmedlar över tid?

2.3 Val av material - varför just samhällskunskap för gymnasiet?

Vi har valt samhällskunskap som analysämne dels eftersom det är det ämne som främst ägnar sig åt den samhälleliga samtiden, och dels då läromedel i samhällskunskap är förpliktigande att bidra med uppdaterad information i olika frågor som rör samhälleliga förhållanden.² En natursyn borde således vara befintlig exempelvis i de resonemang om miljöfrågor som förs i samhällskunskapsböcker. Det händer mycket i den samhälleliga miljödebatten under den tidsperiod vi undersöker och det borde komma till uttryck i böckerna. Eftersom natursyn handlar om samhällets och människans värdering av naturen är det rimligare att undersöka hur det har sett ut i detta ämne snarare än t.ex. naturkunskapsämnet.

Efter att ha gått igenom ett urval av läroböcker märkte vi på böckernas innehållsliga karaktär att samhällskunskapsböcker för högstadiet inte för diskurser på samma sätt som i böcker för gymnasiet. Vi fann det intressantare att studera texter som uttrycker företeelser på ett mer problematiserat sätt än i böcker skrivna för högstadiet. Kunskapsnivån förväntas vara högre och resonemangen mer avancerade i gymnasielitteratur. Självklart går det att hitta intressanta resultat i högstadieböcker, det skulle kanske rentav bli tydligare med ett sådant källmaterial. Gissningsvis förmedlar läroböckerna samma natursyn oavsett vilken nivå man vänder sig till. Samhällskunskap för högstadiet ingår i ett block om de fyra ämnena historia, religion, geografi och samhällskunskap och oftast är ämnena i läroböckerna sammanslagna. Denna ämnesintegration försvårar en textanalys av ett separat ämne.

På gymnasiet är samhällskunskap däremot ett självständigt ämne, vilket skapar gynnsammare förutsättningar för analysen.

Hur kan man då hitta en eventuell natursyn i dessa läroböcker? Natursyner behöver ju inte vara tydliga i alla böckers avsnitt. Samhällskunskapsböcker tar ju upp varierande ämnen (riksdag, massmedia, droger etc.) och det är kanske inte självklart att man hittar något som skulle säga något om synen på naturen i dessa avsnitt. Onekligen blir det i avsnitten om miljöförstöring, naturens resurser och liknande som ett sådant resultat blir extra tydligt.

² Lpo94 & Lpf94

Däremot kan det finnas uttryckt implicit i den övriga texten varför vi undersöker alla avsnitt i böckerna. Möjligen kan en skillnad i natursyn skymtas mellan olika kapitel i en och samma lärobok?

2.4 Källmaterial

Ursprungligen hade vi tänkt välja källmaterial efter hur stor upplaga de olika böckerna hade. Idealet hade varit att använda böcker som både hade ansenlig spridning och som man visste användes frekvent av lärarna för att visa att dessa böcker nådde en stor mängd elever. Dessvärre kunde inte sådan information erhållas ifrån förlagen.

För att bestämma tidsperiod har vi istället utgått från olika milstolpar i miljödebatten mellan 70-talet och 2000-talet. Milstolparna utgör viktiga händelser som påverkade miljödebatten i Sverige och vi använder oss av dem som en hjälp för att bestämma vilka tidsperioder som ska undersökas.³ Detta innebär inte att vi har för avsikt att återkoppla dessa händelser till läromedlen. En självklar startpunkt har vi i 70-talet då miljödebatten var i full gång inte minst efter FN:s miljökonferens i Stockholm 1972 som gav miljörörelsen i Sverige ny kraft. Kärnkraftsfrågan var dessutom aktuell under den här tiden vilket resulterade i folkomröstningen för kärnkraft 1980. Vi har därför valt två böcker från slutet av 70-talet eftersom debatten då fick en stor plats i samhällsdebatten.

Nästa undersökningsperiod är förlagd till tidigt 90-tal. Det har då gått en ansenlig tid efter att miljörörelsens alternativa energiplan MALTE trätt i kraft. Dessutom har det gått några år efter Bruntlandskommissionens rapport 1987. Tidsperioden är vald med hänvisning till dessa händelser, som hade en central inverkan på den samtida miljödebatten i Sverige, och som innebar en förskjutning i den samhälleliga natursynen.

En annan väsentlig påverkan på miljödebatten kom i och med Riokonferensens beslut 1992. Riokonferensen och Bruntlandkommissionen resulterade i kravet att den ekologiska dimensionen i hållbar utveckling skulle integreras i allt beslutsfattande.⁴ Dessutom kom den nya läroplanen för de frivilliga skolformerna 1994 som, till skillnad från Lgy70, hade en mer uttalad syn på miljöfrågors vikt i skolan. Vi har valt denna tidsperiod eftersom miljödebatten

³ Valet av undersökningsperioder baseras alltså på den svenska och internationella miljödebatten, men vi kan inte nog poängtera att undersökningen inte handlar om miljöproblematiken i sig, utan om de underliggande natursyner som *bland annat* synliggörs i denna debatt.

⁴ Jagers, 2005, s 89

nådde nya höjder under 2000-talets början, bl.a. genom att begreppet ”hållbar utveckling” fick ett stort genomslag inom både skolväsendet och samhället i stort.

De böcker som analyseras är:

Världen, Sverige och vi, Björkblom, Altersten & Hanselid 1978

Världen, vårt samhälle, Liljequist, Björkrud & Hanselid 1980

Samhällskunskap: för två och treåriga linjer, Hermansson & Jarlén 1990

Samhällsläran: för gymnasieskolan, Larsson 1991

Samhälle A 2000, Lundberg & Olsson 2000

Möt A-kursen – Samhällskunskap, Bergström, Persson, Roslund & Öberg 2002

Som framgår av texten ovan är urvalet grundat på vilka tidsperioder som är intressanta för studien. Vi har i ett första stadium sorterat ut vilka böcker i samhällskunskap för gymnasiet som givits ut under perioderna 1976-1980, 1990-1994 och 2000-2004. Därefter har vi slumpmässigt valt ut två böcker från varje tidsperiod. Under perioden 1976-1980 gavs sex stycken läroböcker i samhällskunskap för gymnasiet ut. Vårt urval av fyra böcker inklusive stickproven (mer om dessa nedan) utgör därmed ca 66 % av periodens samlade material. Under 1990-talsperioden utgavs det tolv böcker, detsamma gäller för 2000-talsperioden. Här ger vårt urval en täckning på ca 33 %. Vårt urval av läromedel har alltså en stor täckning i alla tidsperioder. Vi har sett till att välja böcker som är utgivna i början, mitten och i slutet av tidsperioden för att öka representativiteten för källmaterialet.

Bristen på systematik i urvalet uppvägs också i viss mån av att urvalet, och därmed analysen, omfattar en förhållandevis stor andel av källmaterialsbeståndet.

För att kontrollera om natursynen är representativ för flera böcker i ämnet under samma tidsperiod har vi utfört stickprov i andra samhällskunskapsböcker för gymnasiet. Vi har valt två böcker i varje tidsperiod. Urvalet är enbart baserat på att dessa böcker är utgivna tidsligt nära källmaterialet. I dessa böcker har vi tittat på två avsnitt, dels det som rör miljöfrågor och dels ett som inte direkt behandlar sådana frågor. Eftersom natursynen är mer synliggjorda i avsnitten om miljö och natur är det logiskt att välja dessa. De övriga avsnitten analyseras för att få en helhetsbild av natursynen samt för att se om den motsvarar den natursyn som framkommer i avsnitten som direkt behandlar miljö och naturfrågor. Urvalet av avsnitten som behandlar andra frågor har inte utgått ifrån någon systematik.

Böckerna vi använt för våra stickprov är:

Värld i förändring Liljequist, Andersson & Björkryd, Waller 1977

Samhälle i utveckling, Abrahamsson, Haapaniemi & Nilsson, Stockholm 1977

Samhällsboken Kieser & Rydén 1992

Vår tid: Samhällskunskap för gymnasieskolan Plusboken Carlson & Eriksson 1993

Reflex Almgren, Höjelid & Nilsson 2003

Samhällskunskap- för gymnasiet A och B-kurser Rundblom 2004

Det hade varit ett intressant resultat för undersökningen om man visste att böckerna hade använts i skolorna i en omfattande skala. Emellertid är det väsentliga i denna uppsats att komma fram till vilket förhållningssätt till naturen som finns i böckerna från de olika tidsperioderna. Oavsett hur många elever dessa böcker nådde är de ändå skrivna med avsikt att nå läsare. Analysens resultat påverkas därför inte av dessa böckers omfattning eller spridning.

3. Bakgrund

3.1 Samhällskunskap

Ämnet samhällskunskap hette från början medborgarkunskap och infördes genom 1918-1919 års skolreform. Liberaler och socialdemokrater eftersträvade ett ämne som skulle upplysa om det demokratiska ansvar medborgare hade. Detta främst på grund av införandet av allmän och lika rösträtt för män 1909. Ämnet skulle behandla stat, kyrka, arbetarrörelsen och samhällets uppbyggnad, det var också anknutet till historieämnet. 1951 fick ämnet namnet samhällskunskap. Tonvikten skulle ligga på demokrati- och medborgarfostran och objektivitet. Eleverna skulle lära sig att tänka kritiskt, att argumentera och göra konsekvensanalyser för att aktivt kunna delta i olika beslutsprocesser. Den infördes först på skolans lägre stadier men blev 1962 även ett ämne på läroverken. Den blev då ett självständigt ämne från att ha varit historia med samhällslära.

Denna omstrukturering av ämnet innebar att flera olika vetenskaper skulle ingå för att ge kunskap om människan som samhällsvarelse, såsom socialpsykologi, politisk och ekonomisk historia, sociologi, kulturgeografi, kulturanthropologi samt religions- och idéhistoria. Ämnet blev mera faktabaserat och ekonomiskt tänkande blev mer centralt. I grundskolan blev SO – samhällsorienterande ämnen - 1962 ett samordnande begrepp för historia, geografi, kristendomskunskap och samhällskunskap. Det blev obligatoriskt i gymnasiet läsåret 1988-1989 och ett kärnämne i gymnasiet och den gymnasiala vuxenutbildningen 1992.⁵

3.2 Läroplaner

Eftersom läroplaner på många sätt varit styrande för läromedlens innehåll är det viktigt att lyfta fram vad de olika läroplanerna skriver om miljöfrågor inom samhällskunskapsämnet.

Den första läroplanen för grundskolan var Lgr (Läroplan för grundskolan) 1962 men gymnasieskolan fick sin motsvarighet då Lgy (Läroplan för gymnasiet) 1970 kom ut. Denna omfattar, förutom gymnasiet, även den kommunala vuxenutbildningen, statens skola för vuxna, gymnasiesärskolan och särsvux.⁶

I Lgy 1970 kan man läsa följande om samhällskunskapsämnets mål: *"Eleven skall genom undervisningen i samhällskunskap skaffa sig kunskap om befolkning, bebyggelse, näringsliv,*

⁵ Bronäs, 2000, s 278

⁶ Nationalencyklopedin, <http://ne.se/artikel/256163>

ekonomi samt sociala och politiska förhållanden i nutiden, förvärva förståelse för samhällets funktion och föränderlighetens samt på grundval av förvärvade kunskaper och färdigheter analysera och diskutera samhällsfrågor.”⁷ Som synes finns här inga detaljerade anvisningar om miljöfrågor. Möjligen är det meningen att sådana frågor sorteras in i ”aktuella samhällsfrågor”, som är ett av flera huvudmoment i kursplanen. Vi märker alltså här att miljöfrågor inte får någon synlig officiell plats i 1970 års läroplan.

I Lpo (Läroplan för de frivilliga skolformerna) 1994 har man däremot i ämnets syfte utvecklat innehållet gällande miljön betydligare. I målen för ämnet ska eleven bl.a. utveckla ”*kunskaper för att kunna ta ställning och agera i lokala, regionala och globala frågor som är av betydelse för ett ekologiskt hållbart samhälle*”.⁸ Det är en väsentlig skillnad i både innehåll och synsätt mellan dessa två läroplaner. Intresset för hushållning av resurser och hållbar utveckling har fått ett märkbart utrymme i Lpo94. Vi ser här att den rådande miljödebatten har haft en påverkan på läroplanen. Frågan är om den har haft det på läromedlen och därigenom påverkat den natursyn som böckerna förmedlar.

3.3 Läromedelsgranskning

Under åren 1938-1992 hade man i Sverige en granskningsnämnd, Statens läroboksnämnd, som hade som uppgift att kontrollera de läroböckerna som utgavs. Långt tidigare år 1862 hade förslag väckts om en granskningsnämnd för att minska antalet byten av läroböcker.⁹ För varje läromedel utsågs en eller två granskare. Dessa skulle ”uttala sig i frågan om läromedlet behandlar sitt ämnesområde på ett sakligt och allsidigt sätt och även i övrigt stämmer överens med mål och riktlinjer i läroplanen”¹⁰. År 1983 införlivades Statens läroboksnämnd med SIL (Statens institut för läromedelsinformation). Man lade ner SIL 1992 i samband med att Skolverket inrättades och sedan dess har det inte funnits någon institution som granskar läromedel i Sverige.

Vissa av de läroböcker vi undersöker har alltså blivit granskade av staten. De har följt läroplanens målsättningar och anvisningar. De undersökta böcker som utgavs i början av 2000-talet är däremot inte granskade av SIL. Dessa böcker behöver alltså inte gå stick i stäv med Lpo94 men frågan är om de inte följer dess riktlinjer ändå. Eftersom skolan har som

⁷ Kursplan för samhällskunskap i gymnasiet 1983, Lgy70, Skolverket

⁸ Kursplan för samhällskunskap i gymnasiet 2008/09, Lpo94, Skolverket

⁹ Olsson, 1986, s 95

¹⁰ Svensk lagsamling, förordning (1982:393), Om vissa statliga insatser beträffande läromedel.

uppgift att följa läroplanen borde det ligga i dess intresse att också välja läromedel som gör det. Granskningsnämndens upphörande var ett led i att låta skolan få ett större lokalt ansvar i valen av skolböcker. Med den nya läroplanen försvann riktlinjen om läromedelsgranskning. Däremot recenseras böckerna kontinuerligt i Bibliotekstjänsts sambindningslista och denna ligger till grund för bibliotekets inköp.¹¹ 1992 års läroplanskommitté uttryckte det så här ”Läromedlen utgjorde då, som många gånger nu, den faktiskt genomförda läroplanen”¹².

3.4 Läromedelsforskning

Forskning om läromedel är kanske ett av de viktigaste tillvägagångssätten vi har för att få inblick i hur skolan har utvecklats. Genom att studera vilka värderingar och traditioner som styrt innehållet i läroböckerna får man kunskap om de samhälleliga, sociala och kulturella processer och yttringar som har varit aktuella i Sverige och andra länder. Även om dagens lärare använder sig mycket av Internet i sin undervisning och eleverna uppmuntras att leta efter fakta på egen hand används läroboken fortfarande i stor omfattning.¹³ Ibland används den som en mall av läraren för att se att man får med allt som står i kursplanen. Oftast fungerar den som den primära litteraturen eleverna använder sig av inför prov och arbeten. Hermansson Adler menar i *Historieundervisningens byggstenar* att eftersom ämnesdidaktiken har minskat i timmar i lärarutbildningen har många nya lärare inte insikt om vilka alternativ som finns till läroboken varför man har blivit beroende av den i undervisningen.¹⁴ Innehållet i läroboken har varit och är i viss mån fortfarande av stor betydelse för den undervisning som eleverna får. Den har en starkt styrande funktion och påverkar ofta upplägget av terminens arbete.¹⁵

Texten i läroböcker är utformad för att mäta vissa pedagogiska krav som t.ex. utbildningsnivå. Den ska även innehålla kunskap och moral. Dessa koncept ska dock inte vara uppenbara utan ligga fördolda i texten.¹⁶ Det man letar efter inom läromedelsforskning kan dels vara det explicita men även det implicita. Läroböcker kan analyseras på olika sätt. Äldre böcker ses oftast som tidsdokument som representerar en annan syn på kunskap och moral. Nyare böcker är svårare att analysera eftersom de ligger så nära vår egen samtid.

¹¹ Hermansson Adler, 2004, s 50

¹² Skolverket, Rapport 284 Läromedlens roll i undervisningen, 2006, s 9

¹³ Skolverket, Rapport 284, s 97

¹⁴ Hermansson Adler, 2004, s 50

¹⁵ Svingby, red, Rapport 13/1982, s 12, 13

¹⁶ Selander, 1988, s 17

Forskning om läromedel har anor långt tillbaks i tiden men fick ett uppsving i slutet av 1980-talet då vissa läroboksinstitut inrättades i flera europeiska länder. Inriktningen låg framförallt på forskning om fördomar och kultursyner av andra länders befolkningar. Ett vanligt tema är även demokratibegreppet som t.ex. *Demokratins ansikte* av Agneta Bronäs.¹⁷ Lena Olssons avhandling *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985*¹⁸ var unik för sin tid när det gäller läroboksforskning om etnocentrism. Även om läromedelsanalyser är en omfattande verksamhet är utbudet av natursynsforskning i läromedel inte så omfattande. En närliggande forskning är t.ex. Leif Östmans *Socialisation och mening* där han avhandlar läroplansteoretiska innehållsanalyser av politiska och miljömoraliska dimensioner i utbildningen. Ett flertal nya uppsatser på olika lärarprogram tar upp natursyn, miljöproblem och Hållbar utveckling i läroböcker. Det är märkbart att dessa frågor väcker intresse och börjar bli ett vanligare ämne inom lärarutbildningen.

¹⁷ Bronäs, 2000

¹⁸ Olsson, 1985

4. Teoretisk utgångspunkt

Följande kapitel kommer att inledas med en redogörelse för begreppet *naturesyn*. Sedan följer ett avsnitt som beskriver hur det material i naturesynsväg som presenteras i detta kapitel används i undersökningen. Därefter följer ett avsnitt som, ur ett historiskt perspektiv, kort skildrar framväxten och forandet av den mekanistiska världsbilden. Avsnittet innefattar också en beskrivning av vad som kännetecknar den naturesyn som formulerades inom ramarna för denna världsbild. I ett avslutande avsnitt följer en diskussion om de olika alternativa naturesyner som vuxit fram bl.a. som en följd av att människor börjat ompröva sin inställning i miljöetiska frågor i allt större utsträckning.

4.1 Naturesyn

Det centrala begreppet i denna uppsats är *naturesyn*. Det är för övrigt ett begrepp som förenar flera forskningsansatser inom såväl det miljöhistoriska som miljöfilosofiska fältet. Begreppet är vidsträckt, det omfattar de synsätt, attityder, estetiska och moraliska föreställningar om naturen människor hyser. Sverker Sörlin skriver i boken "Naturkontraktet" att "*naturesyn handlar om idéer, inre föreställningar. Sådana är inte lätta att studera, såvida inte människor på ett eller annat sätt gett bestående uttryck åt dem. Så har skett. Naturesynen har kodifierats i olika medier, texter och bilder. Naturesyner finns därför särskilt tydligt formulerade av filosofer, författare, konstnärer, vetenskapsmän. Men naturesynen kan även komma fram mer indirekt genom källor knutna till olika sociala aktörer samt naturligtvis i själva miljön.*"¹⁹

Naturesynsbegreppet handlar i denna uppsats om samhällets uppfattningar om naturens beskaffenhet och struktur.²⁰ Vad gäller en naturesyns uppbyggnad så innefattar den en ontologi, alltså uppfattningar om naturens funktionssätt och beskaffenhet. "Naturen är skör" är ett exempel på en sådan uppfattning. Till dessa uppfattningar tillkommer ofta även kunskapsteoretiska ståndpunkter. Dessutom innefattar en naturesyn ett värderingssystem som berättar om vilket värde naturen har i varierande sammanhang. Miljöetiska ståndpunkter utgör därmed en beståndsdel i en naturesyn.²¹

Här ska påpekas att naturesynen inte är isolerad från andra idéer människor har. Föreställningar om naturen kan utgöra t.ex. ett inslag i olika politiska ideologier eller filosofiska tankesystem.

¹⁹ Sörlin 1991 s 26

²⁰ Begreppet naturesyn kan i andra sammanhang, primärt avse individers eller grupperns uppfattningar om naturen.

²¹ Stenmark 2000 s. 25.

De förändringar i miljön som ger upphov till miljöproblemen är diffusa och mångsidiga. Per Eliasson menar att vår nuvarande livssituation innebär att vi ständigt befinner oss i ”*olika tolkningsprocesser och kommunikationen sker ofta med motstridiga budskap*”.²² Miljöproblemen kan därför inte ses som isolerade företeelser då hela vårt förhållande till naturen är i ständig förändring. Vi vet idag att människor för inte så länge sedan har hyst andra föreställningar om samband i naturen. D.v.s. olika samhällen har i olika tider haft skilda uppfattningar om naturens funktionssätt och relationen människa - miljö har, sett ur ett vidare perspektiv, varit kopplad till skilda natursyner.

Natursynen uppvisar alltså ett samband med den historiska utvecklingen. Olika tidsperioder uppvisar olika dominerande synsätt på naturen.²³ Dessa förändringar i natursynen sker under inflytande av olika sociala och ekonomiska skeenden. Omvänt så får en förändrad natursyn återverkningar på människornas historiska praxis.²⁴ Natursynen kan därför uppfattas som en spegel av människornas umgänge med naturen.

Sörlin påminner oss i sammanhanget om att det finns en slagsida i all diskussion om natursyn som har en historisk ansats. Han formulerar problemet enligt följande: ”*Vi vet väldigt lite om vad den stora massan av människor har för idéer, eftersom de sällan gett uttryck åt dem i skrift.*”²⁵ Detta problem, att det kan vara svårt att komma åt folkliga föreställningar, gäller framförallt studier av äldre tidsperioder. För senare perioder har material härrörande från antropologisk och etnologisk forskning bidragit till kartläggningen av dessa folkliga föreställningar. Denna invändning till trots så hävdar Sörlin att det i varje samhälle finns en natursyn som kan sägas vara hegemonisk.²⁶

4.2 Natursyn i läromedel

Denna uppsats handlar om de natursyner, eller spår av natursyner, som förmedlas i en typ av läromedel under en viss tidsperiod. För att kunna utföra den typ av undersökning som ligger för handen så krävs att man redogör för urvalet av, och innehållet i, de natursyner som vi vill spåra i materialet. I följande två avsnitt presenteras de tre natursyner som undersökningen utgår ifrån.

²² Eliasson 1992 s 48

²³ Eliasson 1992 s 48. Som exempel kan nämnas att i vår tid så dominerar den mekanistiska synen på naturen, i den europeiska medeltida världsbilden så dominerade en organisk syn på naturen.

²⁴ Sörlin 1999 s 333

²⁵ Sörlin 1999 s 333

²⁶ Sörlin 1999 s 333

Presentationen innefattar de grundläggande idéer och föreställningar som konstituerar respektive synsätt. För att kunna fånga en, ofta underliggande, natursyn i ett läromedel krävs någon form av analysinstrument. Vi utgår ifrån dimensionsanalys som metod i textanalysen för att kunna spåra natursyner i läromedel. Denna analys utgår ifrån de motsättningar som finns mellan de olika natursynerna. Avsnitten om de olika natursynerna utgör därmed den teoretiska grund som analysinstrumentet konstruerats utifrån. Detta förhållande innebär dock inte att presentationen av natursynerna i föreliggande avsnitt följer en struktur som utgår ifrån de värden som dimensionsanalysen ger. Texten här har en friare karaktär, det är i metodkapitlet som det vi använder oss av i natursynsväg explicit presenteras.

4.3 Framstegens och tillväxtens filosofi

Detta avsnitt innehåller en kort beskrivning av framväxten av den världsbild som dominerar västerlandet idag, d.v.s. den mekanistiska världsbilden.²⁷ Framställningen kommer också att redogöra för den natursyn som denna världsbild inrymmer. Beskrivningen av denna mekanistiska natursyn är central för uppsatsen med hänvisning till uppsatsens problemfält.

Under senrenässansen kom den rådande organiska världsbilden att allt mer att trängas undan till förmån för en mer s.k. mekanistisk syn på världen. I den medeltida organiska världsbilden utgjorde tillvaron en helhet, såtillvida att den vilade på antaganden om samband i naturen.²⁸

Framväxten av den moderna naturvetenskapen i den vetenskapliga revolutionen på 1600-talet kommer dock att resultera i nya attityder till naturen. I den mekanistiska världsbilden blir naturens gränser i stigande grad sammanflätade med naturvetenskapens gränser.

En av de ledande fysikerna på 1500- och 1600-talet, Galilei, hävdade att studiet av naturen skulle utföras med observationer och experiment och att de vetenskapliga resultaten skulle redovisas i matematiska termer. Detta för att kunna ge en objektiv omvärldsbeskrivning som minimerade utrymmet för mänskligt tyckande.²⁹ Naturen är, utifrån detta synsätt, de aspekter

²⁷ Begreppet världsbild ska förstås som en tids eller epoks dominerande syn på människan, samhället och naturen. För en utförligare definition av begreppet se Gustavsson 1988 s 16.

²⁸ Sörlin 1991 s 72ff. För en utförlig diskussion om den medeltida organiska världsbilden se t.ex. Inga Michaelis kapitel *Tankefigurer och kunskap* i antologin *Kunskap, erfarenhet och intuition*, FoU-Skåne skriftserie 2002:2. Här redogörs också för Guds roll i denna världsbild. För läsning om hur det kristna arvet påverkat skilda natursyner se kapitlet om natursyner i Sörlin 1999

²⁹ Gustavsson 1988 s 124

av världen som denna vetenskap kan uttala sig om. Konsekvensen blir att naturen reduceras till en matematisk substans.³⁰

Den naturvetenskapliga revolutionen kom att innebära att ett tidigare kvalitativt synsätt på naturen ersätts av ett kvantitativt, där allt i naturen skulle kunna vägas eller mätas. Naturvetenskapens har alltsedan dess framväxt haft som målsättning att beskriva naturen på ett objektivt sätt. Detta innebar framväxten av ett vetenskapsideal där den som observerar, d.v.s. människan, måste ställa sig utanför naturen. En viktig beståndsdel i vårt nutida förhållande till naturen är just att människan, åtminstone i västvärlden, ser sig som avskild från naturen.³¹

1600-tals filosoferna Francis Bacon och René Descartes kom att bana väg för naturvetarna genom sin syn på kunskap. Bacon hävdade att kunskap om naturen innebär makt över naturen. I hans filosofi handlar vetenskap om att skaffa sig kunskap om naturen, dock inte med det primära syftet att förstå den, utan för att teknologiskt reducera den till en resurs och få den att arbeta åt människan. Descartes å sin sida hävdade att det endast är människan som är utrustad med själ, fri vilja och förnuft. Allt annat hade maskinkaraktär. Descartes menade, i enlighet med detta resonemang, att naturen kunde behandlas som ett instrument för den mänskliga välmågan. Denna syn var sprungen ur den vetenskapliga revolutionen och har kommit att forma den västerländska människans förhållningssätt till naturen. Naturen beskrivs som ett icke-kännande system som inte styrs av några avsikter, och dess utveckling är planlös.³²

Denna världsbild blev kontroversiell med hänsyn till de föreställningar som var rådande innan denna världsbild kom att etableras. Under medeltiden och renässansen betraktades naturen i den folkliga föreställningsvärlden som levande och avsiktsstyrd. Den naturvetenskapliga revolutionen skulle dock innebära att naturen kom att betraktas som ett livlöst system som kunde beskrivs i termer av konstanta naturlagar.³³ Genom naturforskarnas reducering av djuren och växterna till själlösa maskiner uppbyggda av atompartiklar avlägsnades de moraliska hindren för obegränsad exploatering av naturen. Naturen hade inget egenvärde utan var till för människan. Här växte alltså en dualism fram som legitimerade människans naturutnyttjande.³⁴

³⁰ Smedsvig Hanssen, Leer-Salvesen & Aase 1996 s 181

³¹ Sörlin 1991 s 72

³² Sörlin 1999 s. 346 f.

³³ Sörlin 1999 s. 347 f.

³⁴ Worster 1996 s. 62.

Kännetecknande för den vetenskapliga revolutionen var den antropocentriska tron på människans möjligheter. Den nya syn på naturen denna revolution innebar kom att medföra ett förkastande av den moraliska syn på naturen som tidigare varit gällande. Restriktionerna i naturutnyttjandet lades åt sidan i och med att framstegstanken och sedermera även tillväxttanken etableras i det västerländska samhället.

Olika typer av restriktioner hade kännetecknat de förhållningssätt till naturen som människor haft före den naturvetenskapliga, tekniska och industriella omvandlingen som ägt rum sedan 1500-talet.³⁵ Under 1700-talet etableras framstegstanken. Människan kan genom förnuftiga arrangemang förbättra samhället och öka välståndet. Även tillväxttanken tar form under denna tidsperiod. Människan skulle ta kontroll över sitt eget öde och tro på sin egen förmåga till förändring. Från att ha betonat restriktionerna i umgänget med naturen betonades nu istället möjligheterna.³⁶

Den nya mekanistiska världsbilden innebar onekligen en bättre beskrivning av naturen än vad som tidigare varit fallet.³⁷

Den nutida västerländska världsuppfattningen går alltså i stora delar tillbaka till upplysningstiden då den organiska världsbilden ersattes av den mekanistiska. Konsekvenserna, och innebörden, av den mekanistiska världsbildens natursyn kan sammanfattas utifrån följande punkter:

- *Människan skiljs från naturen.*

³⁵ I exempelvis agrarsamhällena återfanns en produktionsmoral i vilken naturtillgångarna betraktades som konstanta. I dessa samhällen sågs naturen som en given restriktion för mänsklig verksamhet. Arkeologisk och antropologisk forskning har, enligt Sörlin, visat att människorna innehade kunskaper om vad gränserna gick för naturutnyttjandet, och de restriktioner som ställdes upp utgjorde en anpassning till naturen över tid. Denna insikt om naturen som en given restriktion för mänsklig verksamhet har alltså existerat under tidsperioder när människan saknat vetenskaplig kunskap om ekologiska samband. Sörlin 1999 s. 351.

³⁶ Sörlin 1991 s 87

³⁷ Att den innebar en legitimering av ett exploaterande förhållningssätt gentemot naturen kan ses som en anpassning till den ekonomiska expansion som äger rum i Europa. På 1500-talet inleds den kommersiella och kapitalistiska utvecklingen i stor skala. 1700-talet markerar startskottet för den industriella revolutionen. Båda dessa processer kom att innebära en ökad exploatering av naturresurserna. Processerna är inte det direkta upphovet till den mekanistiska natursynen eller resultatet av den. Den nya natursynen utvecklas snarare i samklang med dessa processer. Sörlin 1999 s 350

- *Naturen beskrivs i mekaniska termer.* Naturvetenskapen har i detta synsätt ingen plats för förklaringar om mening och ändamål. Dess uppgift är att beskriva enligt vilka lagar naturen fungerar. Lagarna är att betrakta som mekaniska då de konsekvent följer ett föreskrivet förlopp.
- *Naturen skall behärskas av människan.*

Naturen utgör i denna natursyn endast en resurs som människan bestämmer över och kan använda på vad sätt hon vill. Detta synsätt har på senare tid, i och med den alltmer påtagliga miljöproblematiken, i stigande grad börjat ifrågasättas och omprövas.

4.4 Alternativa natursyner

Även om den mekanistiska synen länge innehaft en dominerande position i det västerländska samhället så har andra synsätt funnits. Exempelvis så kan romantiken under 1800-talet i viss mån ses som en motreaktion mot den mekanistiska synen.³⁸ Den globala resurs- och miljöproblematiken som i stigande grad gjort sig gällande sedan andra halvan av 1900-talet har inneburit att mekanistiska tänkesätt numera befinner sig på reträtt.

I t.ex. Sverige har detta inneburit en förändring av natursynen ”*från ogenerad expansionism till en insikt om de ekologiska begränsningarna och framväxten av en ny, vetenskapligt informerad miljöetik*”.³⁹

I följande avsnitt presenteras två kategorier av natursyn som är aktuella i den samtida svenska kontexten. Framställningen här har därmed inga avsikter att beskriva alternativa natursyner utifrån ett idéhistoriskt perspektiv. Kategorierna är hämtade från en rapport om samtida natursyner författad av Hillevi Helmfrid.⁴⁰ I rapporten presenterar Helmfrid tre kategorier av natursyn som är viktiga i den samtida västerländska miljödebatten. En kategori natursyn hon presenterar här ligger idémässigt så nära det rådande mekanistiska perspektivet att det inte kan betraktas som ett alternativt synsätt, varför det valdes bort.⁴¹

³⁸ Sörlin 1991 s 107.

³⁹ Sörlin 1999 s 18. Om nya miljöetiska hållningar i miljökrisens spår, se t.ex. Smedsvig Hanssen, Leer-Salvesen & Aase 1996 kapitel 5.

⁴⁰ Rapporten ifråga skrevs initialt åt LRF i syfte att tjäna som underlag för en intern dialog om natursyn och hållbar utveckling. Rapporten kom dock att uppmärksammas i vidare kretsar och en förkortad version trycktes för att förmedlas till människor som arbetar med hållbar utveckling på olika sätt.

⁴¹ Natursynen ifråga kallas av Helmfrid för ”Den ousinliga källan”. Av Helmfrids rapport framgår att denna natursyn i många avseenden utgår ifrån samma idéer och föreställningar om naturen som den mekanistiska natursynen. Helmfrid 2007 s 16-18.

De två för uppsatsen valda natursynerna innehåller en kritik av det rådande synsättet och inrymmer en alternativ tolkning av hur naturen skall förstås. Utifrån den litteraturgenomgång rörande alternativa natursyner som genomfördes inför författandet av detta avsnitt så framstår valet av dessa kategorier som relevanta och heltäckande i förhållande till syftet med föreliggande undersökning.⁴² Här ska framhållas att dessa natursynskategorier är övergripande till sin karaktär. Vad gäller natursynen som kallas ”den gemensamma kroppen” så har den ett värderingssystem som inrymmer bidrag från olika miljöetiska hållningar.

”Den sköra evighetsmaskinen” är den benämning Helmfrid gett en natursyn som spelat en stor roll för den höjda status som miljöfrågan fått under de senaste årtiondena. Benämningen på natursynen ger vid handen att naturen förstås i mekaniska termer. Natursynen är bl.a. sammanlänkad med framväxten av begreppet hållbar utveckling. Denna kategori av natursyn utgår i mycket från den miljöetiska hållning som benämns som senmodern antropocentrism.⁴³ Denna natursyn återfinns, enligt Helmfrid, bl.a. i Bruntlandskommissionens rapport och den finns representerad i samtida miljöforskning.⁴⁴ Även om denna natursyn tydligt formerats under de senaste decennierna så är det mycket av det tankegods som utgör grunden i detta synsätt sitt ursprung i det fortlöpande omtänkande om naturen som ägt rum sedan 1800-talet i västvärlden.⁴⁵

Människan ses i denna natursyn som subjekt och naturen som objekt. I likhet med det mekanistiska synsättet så intar den mänskliga behovstillfredsställelsen en central position här. Här betonas emellertid såväl människans beroende av naturens resurser som den påverkan på naturen vårt resursuttag har. Naturen ses som ömtålig och ändlig, ett förhållande som ställer

⁴² Natursynskategorierna kan ses som uttömmande i förhållande till studieobjektet så tillsvida att de är aktuella i miljödebatten, och de representerar de dominerande synsätt på naturen som är gällande i den samtida västerländska kontexten. De äger alla giltighet under hela undersökningsperioden, även om de alternativa natursynerna i vissa avseenden kommit att formeras under undersökningsperioden. Givetvis existerar andra natursyner på såväl det lokala som globala planet, dessa natursyner saknar dock aktualitet för denna undersökning. För läsning om vårt samhälles natursyner se t.ex. Sörlin 1999 kap.12 och 13.

⁴³ Sandell, Öhman & Östman 2003 s 94f. Se även Stenmark 2000 kap. 3.

⁴⁴ Helmfrid 2007 s 20.

⁴⁵ I sammanhanget kan man nämna de tankar om människans negativa inverkan på naturen och om naturresursernas knapphet som den ekologiskt inspirerade vetenskapen formulerade på 1800-talet. Idén om naturen som skör och sårbar är gammal, men fick under 1900-talet en framskjuten position i miljödebatten. Idén om naturresursernas knapphet och ändlighet är däremot förhållandevis ny. Genom Västerlandets historia har tanken om att Gud försett människorna med tillräckliga resurser haft stort inflytande, och först på 1800-talet började denna idé att ifrågasättas. Sörlin 1999 s 365f.

upp villkor för människans naturumgänge. En konsekvens av detta synsätt blir att nyttotänkandet måste förstås på lång sikt. För att människan ska etablera ett hållbart förhållande till naturen, där den kan fortsätta försörja oss, krävs en förståelse för naturens funktioner och de gränser för resursexploatering som naturen sätter. Synsättet förutsätter således att människan, genom kunskap och förnuft, kan förvalta naturen på ett sätt som är långsiktigt hållbart.⁴⁶

Det synsätt som Helmfrid kallar för ”den gemensamma kroppen” utgår från andra grundantaganden och metaforer än ovanstående synsätt.

Natursynen utgår ifrån en icke människocentrerad miljöetik i vilken naturens egenvärde hävdas.⁴⁷ Människan ses här som en integrerad del av naturen. Vad vi gör påverkar oss, naturen och andra levande varelser. Denna natursyn har hämtat sitt idégodt från flera olika källor. Naturfolkens världsbilder utgör en källa, vissa österländska filosofier en annan.⁴⁸ Filosofen Arne Naess har gett ett inflytelserikt västerländskt filosofiskt bidrag till detta synsätt.⁴⁹ Dessutom har den inslag av både biocentrisk och, i viss mån, ekocentrisk miljöetik.⁵⁰ Sistnämnda miljöetiska inriktningar anknyter till den filosofiska tradition Naess gett upphov till, vilken benämns som djupekologi alternativt ekosofi.⁵¹

Utmärkande för detta synsätt är att tillvaron betraktas som en levande helhet (naturen beskrivs alltså i organiska termer) som bara delvis kan förstås med intellektet, relevant kunskap om tillvaron nås även utifrån olika känslouttryck och förnimmelser. Med detta menas att ”den gemensamma kroppen” erkänner känslorna, direktupplevelsen och intuition etc. som legitima

⁴⁶ Helmfrid 2007 s 19f. Här ska tilläggas att naturen i detta synsätt endast går att förstå utifrån intellektuell kunskap, men att denna kunskap är svår att nå. Kunskap om naturen nås genom avancerad forskning.

⁴⁷ Stenmark 2000 s. 74 ff.

⁴⁸ Helmfrid 2007 s. 22

⁴⁹ I ekosofin, som är benämningen på den filosofiska tradition Naess gett upphov till, betonas människans förhållningssätt till naturen, den är s.a.s. normativ till sin karaktär. Här framhålls tanken om att allt levande hänger samman och i grund och botten utgör en enhet. De ekologiska sambanden är således viktiga, men människan har inte rätt att manipulera naturen för vinnings skull utifrån förståelsen av dessa samband. Sörlin 1991 s. 185 ff. Ekosofi, eller ”djup ekologi” som Naess kallade det, handlar i första hand om den djupa självförståelse som människan kan uppnå. En självförståelse som innebär en känslomässig upplevelse av sammanhang med allt levande, och en förståelse som innebär ett erkännande av att alla levande varelser har moraliska rättigheter. Erhåller människan denna djupa självförståelse kommer hon att ta konsekvenserna av det i praktiken och förändra sitt förhållningssätt till naturen, detta i en riktning som gagnar allt liv. Smedsvig Hanssen, Leer-Salvesen & Aase 1996 s. 236f.

⁵⁰ Sandell, Öhman & Östman 2003 s. 97ff. Se även Stenmark 2000 kap. 4.

⁵¹ Sandell, Öhman & Östman 2003 s. 97.

sätt att få tillförlitlig kunskap om tillvarons uppbyggnad.⁵² De andra synsätten förlitar sig, för denna förståelse, enbart på intellektuell kunskap av kvantifierbar karaktär.

I naturmiljöfrågor fokuserar detta synsätt främst på frågor som rör mening, avsikter och tillvarons uppbyggnad.

Att natursynen inte gjort sig så gällande i miljödebatten har, enligt Helmfrid, att göra med att innehållet i denna natursyn är något man i hög grad känslomässigt omfattar, och inte diskuterar sig fram till.⁵³ Miljödebatten har i hög grad handlat om vad gränserna går för naturutnyttjandet, och vilka åtgärder som är nödvändiga för att komma till rätta med miljöproblematiken. Frågor som rör tillvarons holistiska status eller huruvida alla levande varelser ska tillerkännas moraliska rättigheter kan inte diskuteras på ett motsvarande sätt.⁵⁴

Helmfrid påpekar att det bland vissa företrädare för denna natursyn finns *”en ”låt-gå” – hållning i frågor som rör miljöskydd. Hållningen grundar sig i det här fallet på en total tillit till att det som sker är det som ska ske, och att helheten har en obegränsad läkningsförmåga.”*⁵⁵ Den observante läsaren har kanske sett att detta inte är en hållning som kan tillskrivas Naess, men att denna kategori av natursyn inrymmer olika hållningar kan bl.a. hänföras till det att den hämtar sitt idégodis från olika källor.

⁵² Helmfrid 2007 s. 28. Här kan tilläggas att i Naess filosofi så ges den subjektiva upplevelsen fullvärdig ontologisk status. Smedsvig Hanssen, Leer-Salvesen & Aase 1996 s. 236 f.

⁵³ Då natursynen har inslag av biocentrisk och ekocentrisk miljöetik kan det i sammanhanget vara intressant att redogöra för dessa inriktningars hållningar ifråga om miljövard. Biocentrisk miljövard har som mål att säkerställa att människans naturutnyttjande inte kränker andra levande varelsers rätt att finnas till och utvecklas. Ekocentrisk miljövard syftar till ett mänskligt naturutnyttjande som inte kränker ekosystems eller arters integritet. Stenmark 2000 s. 134.

⁵⁴ Helmfrid 2007 s 26

⁵⁵ Helmfrid 2007 s 29

5. Textanalytiska utgångspunkter

5.1 Vad är det egentligen vi letar efter?

Lennart Hellspång och Per Ledin räknar i sin textmodell med att en text har tre huvudegenskaper, form, innehåll och funktion, vilka motsvaras av tre strukturer: en textuell struktur, en ideationell struktur och en interpersonell struktur. Den textuella utgörs av textens språkliga form och uttryck, den ideationella av de tankar och det idéinnehåll som framförs i texten, och den interpersonella av den sociala situation där texten möter sina läsare.⁵⁶

Vårt *intresse* för att överhuvudtaget genomföra föreliggande undersökning grundas givetvis främst på texternas interpersonella struktur, alltså på att texterna fungerar som läromedel i gymnasiet, och att de i det sammanhanget vill förmedla ett visst idéinnehåll till eleverna. Men *själva undersökningen* kommer hela tiden att hålla sig inom textens ideationella struktur, vi kommer enbart att ägna oss åt att analysera textens innehåll (i termer av natursyn) och inte dess form eller sociala kontext. Denna avgränsning förefaller naturlig eftersom en texts natursyn torde vara en del av dess ideationella struktur.

Den textmassa vi kommer att analysera handlar inte i väsentlig mening om natursyn. Läromedelstexterna behandlar istället andra teman, som demokrati eller u-landsproblem, och inte ens när de handlar om miljöproblematik är natursynen dess explicita tema (utan kanske snarare miljöförstöring eller liknande). Vi kommer alltså *inte* att analysera texternas teman, eller de propositioner som texterna gör, eftersom natursynerna inte är en del av det explicita innehållet.⁵⁷

Men om natursynerna inte explicit framförs i texten, framförs de kanske implicit? Fast då Hellspång och Ledin talar om implicit uttryckt innehåll (teman och propositioner) handlar det om att texten talar om något utan att uttryckligen *markera* vad saken gäller.⁵⁸

Och utifrån denna definition verkar det svårt att beskriva natursyner som något implicit uttryckt, eftersom den verkar mena att texten ändå ska *handla om* det implicita fast utan att

⁵⁶ Hellspång & Ledin 1997 s 44

⁵⁷ En texts tema (vad den handlar om) och dess propositioner (påståenden) utgör i Hellspång och Ledins modell de två huvudkategorierna för att greppa en texts innehåll, se Hellspång & Lundin 1997 s 117-127

⁵⁸ Hellspång & Ledin 1997 s 121-122, s 124-127

markera det, och de texter vi ska undersöka handlar ju överhuvudtaget inte om natursyn, inte ens implicit.

Vi vill istället tala om texternas natursyn i termer av *presuppositioner*, såsom en annan form av implicit innehåll än det *implicita uttryckta* (som teman eller propositioner), nämligen det *implicit förutsatta*. Textens teman och propositioner framstår kanske som dess primära idéinnehåll, eftersom de utgör det innehåll som texten vill kommunicera till läsaren. Men presuppositionerna utgörs av allt det som texten förutsätter då den vill kommunicera detta primära idéinnehåll, alltså förhållanden som texten *utgår ifrån stämmer* då den gör sina propositioner.⁵⁹ Ett enkelt exempel: om jag gör påståendet ”bilen är röd”, förutsätter detta påstående att det överhuvudtaget finns en bil som kan vara röd, men jag påstår inte att det finns en bil utan detta är en presupposition till min proposition. På samma sätt kommer mycket av läromedelstexterna att implicit förutsätta en eller annan natursyn som grund till sina övriga påståenden, och det är dessa vi är intresserade utav.

5.2 Val av metod

Eftersom vår studie rör textens ideationella struktur och söker efter förändring över tid, kanske en innehållsanalys hade legat nära tills hands? En innehållsanalys är en kvantitativ metod, där man räknar ord eller uttryck för att till exempel ta reda på vad texter fokuserar, vad de osynliggör, eller för att finna just förändring över tid.⁶⁰ Man skulle till exempel kunnat tänka sig att vi genomfört en sådan kvantitativ studie och helt enkelt räknat uttryck för olika natursyner i läromedlen, och jämfört antalet uttryck för de olika natursynerna mellan de olika undersökningsperioderna.

Två avgörande invändningar talar dock emot en innehållsanalys i vår undersökning. För det första lämpar sig metoden mest för att kvantitativt analysera just *explicita uttryck* för idéer, medan vi letar efter *implicita presuppositioner*. Och det är allt annat än självklart att det överhuvudtaget är möjligt att kvantifiera implicit material.

För det andra torde övergripande presuppositioner som natursyn (eller människosyn) snarare kunna sägas förutsättas av texten *som helhet* än av enskilda propositioner *i* texten, och därför framstår det inte som meningsfullt att kvantifiera de enskilda propositionernas presupponerade natursyn.

⁵⁹ Hellspong & Ledin 1997 s 127-129

⁶⁰ Se Bergström & Boréus 2000 s 44-88

Istället för innehållsanalys har vi valt en idéanalytisk metod, där vi utan kvantitativa ambitioner ska försöka frilägga de olika texternas natursyn. Metoden vi valt kallas dimensionsanalys, och går i korthet ut på att man som analysverktyg ställer upp en uppsättning dimensioner. Dimensionerna byggs upp med hjälp utav motsatspar som motsvarar de kontrasterande idéer som man förväntas återfinna i undersökningen (såsom i vårt fall exempelvis motsatsparet mekanisk natur – organisk natur), varför metoden kräver att man redan på förhand har en viss förtrogenhet med materialet. Och själva analysen går sedan ut på att materialet för varje dimension sorteras in under den ena eller den andra idén i motsatsparet (hädanefter kallar vi en sådan idé för ett ”dimensionsvärde”), för att på så sätt klargöra vilka idéer som återspeglas i texten.

Ett klargörande exempel på metoden: i en undersökning av liberal och konservativ politisk ideologi, använde forskaren dimensioner som människosyn (med värdena optimistisk – pessimistisk), samhällsteori (kollektivistisk – individualistisk) och ekonomiska ideal (ekonomisk kollektivism – ekonomisk individualism), för att på så sätt kunna klargöra vilken ideologi olika aktörer förestod.⁶¹ I vår undersökning kommer vi istället att undersöka dimensioner som naturens uppbyggnad (mekanisk – organisk), naturens värde (männsliga resurser – egenvärde) etc.

Ett problem med en analys utifrån motsatspar är givetvis att det kan bli svårt att inordna ett eventuellt tredje alternativ, och att analysen inte blir speciellt nyanserad då materialet sorteras som ”antingen A eller B”. Att analysen inte blir särdeles nyanserad är inget problem för vår undersökning, eftersom vi söker efter större idéstrukturer i texten och inte är intresserade av exakt vilken version av den aktuella natursynen det rör sig om. Men för att hantera tredje alternativ har vi ibland tvingats konstruera motsatstriader istället för motsatspar, alltså analysdimensioner med tre dimensionsvärden istället för två.

Vad är det då som gör vår studie så väl lämpad för just dimensionsanalys? Vi hoppas kunna klargöra detta genom att kontrastera metoden mot ett annat rimligt alternativ, nämligen idealtypsanalysen. En idealtypsanalys går ut på att man på teoretisk väg konstruerar renodlade idealtyper som man sedan tolkar materialet utifrån.⁶² I vår undersökning hade vi till exempel kunnat konstruera de båda idealtyperna ”mekanisk natursyn” och ”organisk natursyn”, och

⁶¹ Bergström & Boréus 2000 s 162-165

⁶² Bergström & Boréus 2000 s 158-162

sedan tolkat de natursyner som återfinns i materialet som utslag för antingen den ena eller andra idealtypen. Varför har vi istället valt dimensionsanalysen?

För det första eftersom dimensionsanalysen kan ge ett betydligt mer nyanserat resultat. Om vi i ett läromedel till exempel skulle hitta att naturen verkar ges ett egenvärde, i en text som i övrigt verkar ha en mekanisk natursyn, skulle vi stöta på ett stort tolkningsproblem om vi arbetade utifrån idealtyper, eftersom det inte vore självklart vilken idealtyp vi skulle kunna inordna materialet i. Men om vi arbetar utifrån en dimensionsanalys kan vi däremot enkelt konstatera att texten vad gäller dimensionen ”naturens uppbyggnad” kan inordnas i ”mekanisk”, och vad gäller ”naturens värde” kan inordnas i ”egenvärde”.

Ett sådant nyanserat resultat passar vår undersökning bättre eftersom den mekaniska natursynen inte utmanas av en enda, utan av flera sinsemellan olika mer organiska alternativ. Att konstruera en organisk idealtyp skulle därför enbart vara missvisande, och att konstruera flera olika vore tidsödande. Men i dimensionsanalysen har vi ett verktyg som, om vi väljer att undersöka rätt dimensioner, utan svårighet kan fånga upp skillnaderna i de organiska natursynerna.

Fortfarande kvarstår ju dock problemet att det vi letar efter är implicit presupponerat, och det verkar tyvärr inte vara ett problem som enkelt kan åtgärdas genom någon textanalytisk metod. Det grundläggande problemet, vilket torde gälla alla övergripande presuppositioner (som natursyn och människosyn), är att alldeles för mycket i en text kan tolkas som att det vilar på dem, för att något exakt och detaljerat analysinstrument ska kunna utarbetas. Hade man letat efter presuppositioner som bara enskilda propositioner vilar på, hade man ju kunnat utarbeta en enkel kodnyckel för dessa (exempelvis skulle alla utsagor om att man bör skydda naturområden kunna tolkas som att de presupponerar att naturen har ett egenvärde).

Men om en sådan tolkningsnyckel skulle utarbetas för övergripande presuppositioner, skulle den bli så omfattande att den blev ohanterbar. Arbetet med att tolka vilka övergripande presuppositioner texterna vilar på kommer därför med nödvändighet att bli ganska fritt. Däremot kommer tolkningen att bli allt annat än godtyckligt, då vi hela tiden tydligt kommer att ange varför vi valt att tolka en text som att den presupponerar ett eller annat dimensionsvärde. Genom att utförligt ange *vad* i texten vi tolkar som vilande på den aktuella presuppositionen, och *varför* vi tolkar det så, hoppas vi alltså kunna uppväga bristen på entydiga och enkla tolkningsnycklar med tydlighet och transparens.

5.3 Analytiska dimensioner

För att åstadkomma de dimensioner vi använder som analysverktyg i vår studie, har vi sökt plocka fram de motsättningar som finns mellan de olika natursyner som presenterades i föregående kapitel. Av dessa motsättningar har vi sedan konstruerat nio stycken dimensioner, som torde fånga in skillnaderna mellan natursynerna. Men märk väl att vi *inte* letar efter de där presenterade natursynerna i materialet (i så fall hade vi ju gjort en idealtypsanalys!), utan vi har bara använt oss av de tre natursynerna för att ta fram våra analysverktyg, och resultatet av analysen behöver alltså *inte* kunna inordnas under de natursyner vi presenterat.

Som tidigare nämnts har vi ibland tvingats konstruera motsatstriader istället för motsatspar, helt enkelt eftersom vi skapat våra analysverktyg utifrån tre natursyner och det ibland inte varit möjligt att reducera motsättningarna emellan dem till ett motsatspar. Och där det *varit* möjligt att konstruera motsatspar har vi försökt vara extra tydliga med vilka natursyner som står bakom vilka dimensionsvärden, eftersom då två av de presenterade natursynerna då har samma dimensionsvärde. För tydlighetens skull har vi delat in dimensionerna i tre kategorier, där den första handlar om natursynernas beskrivning av verkligheten, den andra om kunskap om naturen och den tredje om naturens värde och användning.

Natursynernas beskrivning av verkligheten

1. Naturens karaktär (mekanisk – organisk)

Den mest övergripande dimensionen i analysen är frågan om naturens karaktär, alltså huruvida naturen förstås mekaniskt eller som en organisk helhet.

Dimensionen bygger på motsättningen mellan den mekaniska världsbilden, och dess mest radikala utmanare ”den gemensamma kroppen”. ”Den sköra evighetsmaskinen” karakteriserar också naturen som mekanisk.

2. Människa och natur (separerade – helhet – beroende)

Uppfattas människan som en del av naturen, eller står hon så att säga ”utanför”? I den klassiska mekaniska natursynen är separationen självklar, lika självklart är helhetstänkandet i ”den gemensamma kroppen”. Men i en natursyn av typen ”den sköra evighetsmaskinen”, med dess betoning på människans roll i ekosystem och kretslopp, fast där man ändå talar om naturen i termer av resurser, torde uppdelningen framstå som allt annat än självklart. Därför har vi konstruerat ett tredje dimensionsvärde vi kallar för ”beroende”, med vilket vi menar att människa och natur ses som två ömsesidigt beroende storheter.

3. *Subjekt* (enbart människan – människan & naturen)

Människan uppfattas som ett handlande subjekt i samtliga natursyner, men hur är det med naturen? Uppfattas naturen som ett i någon mån handlande subjekt, eller är naturen ett helt passivt objekt för människans påverkan? Vi har valt människan & naturen som motpol till enbart människan, eftersom den mest extrema, tänkbara motpolen (alltså att enbart naturen är ett egentligt handlande subjekt, och människans subjektivitet därmed enbart är skenbar) kanske visserligen förespråkas av radikala anhängare till ”den gemensamma kroppen” men knappast lär återfinnas i läromedelsmaterialet. För denna dimension har alltså den mekaniska natursynen och den sköra evighetsmaskinen dimensionsvärdet ”enbart människan”, medan ”den gemensamma kroppen” ser också naturen som handlande subjekt.

Kunskap om naturen

4. *Vad räknas som kunskap?* (intellektuell – emotionell & intellektuell)

Är kunskap om naturen något rent intellektuellt, eller måste man, som förespråkare för ”den gemensamma kroppen” hävdar, också räkna med emotionell kunskap om naturen? Då vi inte känner till någon natursyn som *enbart* förespråkar emotionell kunskap, låter vi emotionell & intellektuell kunskap stå som motpol till den rent intellektuella. Återigen har den mekaniska natursynen och den sköra evighetsmaskinen samma dimensionsvärde, ”intellektuell”, medan den gemensamma kroppen får stå för det radikala alternativet.

5. *Vilken slags intellektuell kunskap?* (kvantifierbar – annan intellektuell kunskap)

Förutom den mekaniska natursynens kvantifierbara kunskap, är det förstås fullt möjligt med intellektuell kunskap kring naturen som *inte* består av matematiska ”hårdfakta”, såsom till exempel en teleologisk naturtolkning. Och det är för att skilja den kvantifierbara kunskapen från andra typer av intellektuell kunskap vi infört denna analysdimension.

Även här står skillnaden mellan den mekaniska natursynen och den sköra evighetsmaskinen å ena sidan, ”kvantifierbar”, och den gemensamma kroppen å andra.

Naturens värde

6. *Naturens värde* (värde som mänskliga resurser – egenvärde)

Det går en skiljelinje mellan natursyner som menar att naturen har ett egenvärde (”den gemensamma kroppen”), och de som menar att naturen får sitt värde som resurs åt människan (övriga två).

7. *Naturens resurser* (oändliga – ändliga)

Är naturens resurser något som kan ta slut, eller räcker de för evigt? Oändliga resurser förstås här som att resurserna kommer räcka om människan genom sin tekniska utveckling kan tillgodogöra sig dem, och att det egentligen inte finns någon gräns för hur mycket resurser som kan utvinnas. Den enda natursyn som egentligen fruktar att resurserna ska ta slut är ”den sköra evighetsmaskinen”, medan den mekaniska natursynen och ”den gemensamma kroppen” ser naturens resurser som i stort sett obegränsade. Skillnaden mellan den mekaniska och kroppen handlar istället om ifall de ”oändliga” resurserna ska exploateras eller ej (vi konstruerar inget extra dimensionsvärde, eftersom skillnaderna mellan en exploaterande och en icke-exploaterande natursyn kommer bli tydliga i nästa dimension).

8. Miljöproblemet (resurser – avsikt & mening)

I vilka termer definieras miljöproblemet? Som ett problem med att resurserna håller på att ta slut (mekanisk och ”den sköra evighetsmaskinen”), eller som ett problem med att vi inte förstår avsikten och meningen med naturen och vår egen existens (”den gemensamma kroppen”)?

9. Miljöproblemets lösning (tekniska framsteg – långsiktig hushållning – naturligt helande)

Dimensionen bygger på skillnaden mellan den mekaniska natursynens sätt att lösa miljöproblem genom tekniska framsteg, och ”den sköra evighetsmaskinens” tankar om att lösa miljöproblem genom att åstadkomma en s.k. hållbar utveckling, som bygger på ett *långsiktigt* utnyttjande av naturens resurser.

I ”Den gemensamma kroppen” finns dessutom tanken på att naturen kommer att kunna hela sig själv, vilket vi här sätter upp som ett tredje dimensionsvärde.

Översiktlig tabell över de tre natursynernas dimensionsvärden

	Mekaniska	Evighetsmaskinen	Gemensamma kroppen
1. Naturen	Mekanisk	Mekanisk	Organisk
2. Relationen	Separerade	Beroende	Helhet
3. Subjekt	Människan	Människan	Naturen & människan
4. Kunskap	Intellektuell	Intellektuell	Intellektuell & emotionell
5. Int. Kunskap	Kvantifierbar	Kvantifierbar	Annan sorts kunskap

6. Värde	Resurs	Resurs	Egenvärde
7. Resurserna	Oändliga	Ändliga	Oändliga
8. Problemet	Resurser	Resurser	Avsikt och mening
9. Lösningen	Tekniska framsteg	Hushållning	Naturligt helande

6. Analys av läromedel från sent 1970-tal

6.1 Världen, Sverige och vi

Inledning

Världen, Sverige och vi är en bok i samhällskunskap som har som mål att ge en helhetsbild av samhällsförhållandena i både Sverige och omvärlden. Boken innehåller ett kapitel om miljövard, men miljöfrågorna, alternativt frågor som rör människans förhållande till naturen synliggörs även i några andra kapitel. Den natursyn som förmedlas i boken ligger i frågor som rör miljöproblematiken nära den som i uppsatsen benämns som "den sköra evighetsmaskinen", i andra avseenden förstås naturen utifrån ett mekanistiskt synsätt.

Naturens karaktär

Naturen förstås i boken som en resurs vilken behärskas av människan. Boken genomsyras av ett kvantitativt synsätt på naturen, så tillvida att naturen förstås och beskrivs utifrån intellektuell kunskap som är kvantifierbar. Bilden av naturen som en resursbas för mänsklig verksamhet jämte den kvantitativa förståelsen av naturen ger vid handen att läromedlet presupponerar en mekanistisk natursyn.

Människa och natur

I boken förmedlas en bild av att människan och naturen som ömsesidigt beroende storheter. Naturen utgör genom sina resurser en grundförutsättning såväl som en gränssättare för mänsklig verksamhet, inte desto mindre är naturen i människans våld. Detta då det är mänskliga aktiviteter som gett upphov till den rådande miljöproblematiken, och det är också mänsklig aktivitet som utgör lösningen på denna problemsituation.⁶³ Detta förhållande, att människan som ensamt handlande subjekt utgör såväl orsaken som lösningen på miljöproblematiken, förminskar dock inte bilden av att människan och naturen står i ett starkt beroendeförhållande till varandra.

Snarare har de miljöproblem som uppstått som en följd av den mänskliga påverkan på naturen kommit att tydliggöra detta beroendeförhållande.⁶⁴ Dimensionsvärdet blir här "beroende".

⁶³ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 224-226 samt kapitel 13. Här ska poängteras att bokens kapitel är onummerade, men för att underlätta referenshanteringen här så har de numrerats. Det första kapitlet benämns som kapitel 1 o.s.v.

⁶⁴ I boken kan man läsa om hur naturförhållanden och naturgeografiska förutsättningar t.ex. påverkat uppkomsten av bebyggelse (se kapitlet om bebyggelse). Att människan är beroende av naturen för sin verksamhet och att naturen fungerar som gränssättare för denna verksamhet är något som tydligt förmedlas i

Detta gäller för de kapitel som på något sätt behandlar förhållandet mellan människan och naturen. Nu är det emellertid så att i några av bokens kapitel så nämns inte människans beroende av, eller förhållande till, naturen överhuvudtaget. Dessa kapitel handlar bl.a. om politik, samhällets organisation, rättsväsendet och försvaret.⁶⁵ Dessa kapitel förmedlar därför indirekt en bild av det mänskliga samhället som separerat från naturen. Dimensionsvärdet för dessa kapitel blir därmed ”separerade”.

Subjekt

Naturen karaktäriseras i boken såsom varande ett passivt objekt som är utelämnat åt människans aktiviteter. Såsom påpekats i ovanstående stycke så är det människan, i egenskap av handlande subjekt, som orsakat miljöproblemen. Likväl är det människan som har kommit till rätta med denna situation i kraft av sin handlingsförmåga. Dimensionsvärdet här är således ”enbart människan”.

Vad räknas som kunskap?

I detta läromedel förstås naturen rent intellektuellt. Inga andra former av kunskap omnämns i boken. Dimensionsvärdet blir därför ”intellektuell kunskap”.

Vilket slags intellektuell kunskap?

I detta läromedel förstås naturen utifrån kvantifierbar kunskap av naturvetenskapligt eller ekonomisk-politiskt slag.⁶⁶ Man utgår företrädesvis från en naturvetenskaplig terminologi när miljöproblemen skall beskrivas.⁶⁷

I avsnitt som handlar om resurser, samhällsplanering och internationella förhållanden etc. så omtalas naturen i termer av kvantifierbara resurser. Dimensionsvärdet blir därmed ”kvantifierbar”.

Naturens värde

I denna bok förstås naturen som en mänsklig resurs. Naturens får sålunda sitt värde som resurs åt människan. Miljöförstörelsen ses som ett resursproblem och miljöproblematikens

boken. Miljöproblematiken har inneburit att miljöfrågan ägnas uppmärksamhet i boken, och det är i diskussionerna kring denna problematik som detta beroendeförhållande tydligast framkommer.

⁶⁵ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978. Kapitlen ifråga är 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, och 10.

⁶⁶ Exempel på när naturen omtalas i termer av kvantitativa resurser återfinns i kapitel 11, 12, 14 och 15 i Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978

⁶⁷ Björkblom; Altersten & Hanselid 1978, kapitel 13

lösning ligger i olika miljövårdande åtgärder jämte minskad konsumtionstillväxt i syfte att hushålla med naturresurserna. Miljövårdsfrågor beskrivs utifrån ett mänskligt nyttoperspektiv.⁶⁸ Även i de fall där boken diskuterar värdet av att bevara områden av oförstörd natur eller kulturmiljölandskap så botten argumenten för detta i mänsklig nytta. De öppna kulturlandskapens omvandling till skogsmark kritiserar t.ex. utifrån standpunkten att *”Tillgången till ett ljust och öppet landskap bör vara av värde för alla.”*⁶⁹ Bilden av naturen som en mänsklig resurs ger förstås dimensionsvärdet *”värde som mänskliga resurser”*.

Naturens resurser

I *Världen, Sverige och vi* ses naturresurserna som ändliga. På det nationella planet förordas en samhällsligt ledd planering för utnyttjandet av våra naturresurser eftersom *”vår mark, vår luft och våra vatten, är alltför omistliga tillgångar för att få exploateras från en kortsiktig ekonomisk vinstsynpunkt”*.⁷⁰ Längre ner i samma avsnitt kan man läsa att samhällsplaneringens främsta berättigande ligger i *”att den hjälper oss att hushålla med våra tillgångar”*.⁷¹ I kapitlet om samhällsplanering hittar man följande argument för att bevara naturresurser för framtiden. *”Allt fler upplever en oförstörd natur som en oskatbar tillgång och som en del av den totala levnadsstandarden. I riksplaneringen måste mer långsiktiga aspekter på hushållningen av våra naturresurser läggas in. Eftersom värderingar ofta växlar, måste ett av målen vara att reservera naturresurser för framtiden så att våra efterkommande får viss handlingsfrihet.”*⁷² Att naturresurserna ses som något som kan ta slut är inte något som direkt uttrycks i boken.

Att boken underförstått uppbär denna idé framstår som rimligt med hänvisning till de resonemang om resurserna, och hushållningen med dessa, som förmedlas i avsnitten om samhällsplanering och miljövård. Dimensionsvärdet torde här därför bli *”ändliga”*.

Miljöproblemet

Boken för fram standpunkten att ett ohämmat resursuttag har lett till miljöförstöring och en utarmning av jordens resurser. Miljöproblematiken sammanfattas på följande sätt: *”Med hjälp av ständigt förbättrade tekniska hjälpmedel har vi tagit natur och miljö i anspråk på ett tidigare okänt sätt för en ständigt stegrad produktion av varor och tjänster. Det pris vi och*

⁶⁸ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, kapitel 13

⁶⁹ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 238

⁷⁰ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 212

⁷¹ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 212

⁷² Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 224

våra efterkommande kan få betala för vår höga standard kan bli utarmade eller förstörda jordar, förorenade vattendrag och sjöar, förorenad luft och ställvis också ett naturlandskap som blivit så omvandlat att det inte går att återställa det i tidigare skick.”⁷³

I kapitlet om miljövard påtalas att ansvaret för den tidigare och ännu pågående miljöförstörelsen på det nationella planet vilar på oss alla. Staten och kommunerna har inte förmått att styra utvecklingen och företagen har för länge utnyttjat naturresurserna för ständigt högre vinster.⁷⁴ Vad gäller de enskilda individernas ansvar så hävdas att *”som konsument är vi alla ansvariga för utvecklingen genom våra krav på ständigt förbättrad materiell standard och genom våra politiska ställningstaganden.”*⁷⁵ Miljöproblemet har alltså sin grund i misshushållning med naturresurserna. Att lösningarna på miljöproblemet i mycket handlar om att hushålla med resurser och reservera naturtillgångar för framtida generationer vittnar om att miljöproblemet i boken förstås som ett problem med att resurserna håller på att ta slut. Dimensionsvärdet blir därmed ”resurser”.

Miljöproblemetets lösning

I det första avsnittet i kapitlet om miljövard påstår författarna att vi idag har *”både insikt, kunskaper, nödvändiga tekniska hjälpmedel och alternativa handlingsmöjligheter för att bevara en bra miljö.”*⁷⁶

I fråga om alternativa handlingsmöjligheter så menar man att valet står mellan att satsa resurserna på materiell standardhöjning, alternativt att dämpa konsumtionen till förmån för en renare natur.⁷⁷ Vad gäller det svenska miljövårdsarbetet så handlar det mycket om att via lagstiftning och reglering komma till rätta med miljöproblemen.⁷⁸ I kapitlet om miljövard redogörs också för hur tekniska lösningar på olika sätt kan bidra till miljövårdsarbetet.⁷⁹ Något som boken tydligt framhåller är att ansvaret för miljöarbetet vilar på alla: myndigheter, näringslivet och enskilda individer. Individerna är i sin roll som konsument ansvariga för

⁷³ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236.

⁷⁴ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236. Om enskilda individers miljöansvar se även s 246

⁷⁵ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236

⁷⁶ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236

⁷⁷ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236

⁷⁸ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, kapitel 13

⁷⁹ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 241 och 245

utvecklingen.⁸⁰ I kapitlet om samhällsplanering återfinns argumentet om att hushålla med naturresurserna så att vi ger framtida generationer handlingsmöjligheter.

Ett argument som återfinns, i förtäckt form, i kapitlet om miljövard.⁸¹ Boken förmedlar också bilden av miljöförstörelsen som en problematik som i många fall sträcker sig utanför nationsgränser och därför kräver internationellt samordnade insatser.⁸² Som framgår av texten ovan så finns både dimensionsvärdena ”långsiktig hushållning” och ”tekniska framsteg” närvarande i boken. Tekniska framsteg som en miljövardande åtgärd lämnas dock lite utrymme i boken, och denna dimension återfinns endast i kapitlet om miljövard. Begrepp som ”långsiktig hushållning”, eller därmed likartade begrepp, är på få ställen direkt uttryckta i boken. Däremot framhålls i boken olika miljövarsåtgärder som innebär att resursutnyttjandet förändras i en riktning som inte har en lika stor negativ påverkan på miljön och som innebär ett minskat resursuttag. Här kan nämnas åtgärder som minskad konsumtion, energibesparingsåtgärder och ökad återvinning.⁸³ Dessa åtgärder tolkas här som utslag för dimensionsvärdet ”långsiktig hushållning”.

Med hänvisning till detta resonemang så innehar åtgärder som kan sorteras in under dimensionsvärdet ”långsiktig hushållning” en dominerande position i boken, detta i förhållande till miljövardande åtgärder som har en annan inriktning. Boken ger alltså huvudsakligen uttryck för värdet ”långsiktig hushållning”, men även värdet ”tekniska framsteg” är närvarande i texten.

⁸⁰ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236

⁸¹ Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236. Här syftas på resonemanget som handlar om att samtida mänskliga ingrepp i naturen kan få förödande konsekvenser för framtida generationer om inget görs. Valmöjligheten står mellan fortsatt högt resursuttag eller dämpad konsumtionstillväxt till förmån för naturmiljön. Se Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, s 236.

⁸² Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, Se t.ex. s. 225-226 och 242.

⁸³ För exempel på dylika åtgärder se framförallt Björkblom, Altersten & Hanselid, 1978, kapitel 13.

6.2 Världen, vårt samhälle

Inledning

I *Världen, vårt samhälle* förstås naturen som en resurs som är till för människan. Förhållandet mellan människan och naturen ses dock som problematiskt med hänsyn till människans rovdrift på naturen och den miljöproblematik som uppstått som en följd av denna rovdrift. En långsiktig planering för hushållning med miljön förordas genomgående i boken som medel för att komma till rätta med denna problematik.

Naturens karaktär

I boken förstås naturen närmast uteslutande som en resurs. Naturresurserna beskrivs ibland i termer av *fysiska* resurser.⁸⁴ Detta språkbruk ger vid handen en förståelse av naturen som mekanisk snarare än som en organisk helhet. I boken betraktas naturen överlag som ett instrument för den mänskliga välmågan, ett synsätt som kan hänföras till den mekanistiska natursynen.⁸⁵ När människans exploatering av naturen problematiseras så handlar lösningen till stor del om hushållning av naturresurserna så att långsiktigt bruk av dessa möjliggörs.⁸⁶ Naturen är i boken reducerad till en fysisk resurs som, på gott och ont, behärskas av människan. Dimensionsvärdet blir här ”mekanisk”.

Människa och natur

I boken talar man om naturen i termer av resurser.⁸⁷ Människan ses dock som beroende av naturen då naturen sätter upp gränser för människans resursutnyttjande. Överträds dessa gränser så hotas människans livsförutsättningar.⁸⁸ Å andra sidan är naturen i människans våld.

Det är människans okontrollerade naturutnyttjande som orsakat den rådande miljöproblematiken, och det är bara människan som har förmåga att förändra denna problemsituation och återställa balansen i naturen. Miljöproblematikens lösning ligger i att

⁸⁴ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se avsnittet om fysisk samhällsplanering. Termen återfinns även på s 107

⁸⁵ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se t.ex. 107 och 142-143. För en redogörelse kring vad som kännetecknar den mekanistiska natursynen se kapitlet om natursyner i denna uppsats.

⁸⁶ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, s 106-107, 127, 133 och 143-145.

⁸⁷ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se framförallt det omfattande kapitlet om samhällsplanering. Andra exempel finns på s 57 och i kapitlet om internationell politik.

⁸⁸ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, s 106

människan anammar förändrade handlingsmönster i förhållande till naturen. Den övergripande bild av förhållandet mellan människan och naturen som framkommer i boken är att de ses som två ömsesidigt beroende storheter. Dimensionsvärdet blir således ”beroende”. Detta värde gäller för de kapitel som överhuvudtaget behandlar förhållandet mellan människa och natur. I några kapitel nämns inte människans förhållande till naturen överhuvudtaget.⁸⁹ Dessa kapitel kan därför, indirekt, sägas förmedla en bild av människan som separerad från naturen. Dimensionsvärdet för dessa kapitel blir därför ”separerade”.

Subjekt

I boken framställs naturen som ett passivt objekt som är utlämnat åt människans påverkan. Att det är människan, i egenskap av handlande subjekt, som bär ansvaret för den rådande ekologiska krisen är något som författarna framhåller.⁹⁰ Människan har exploaterat naturen på ett sätt som gett upphov till en ytterst problematisk miljösituation, och det är människan som genom sin handlingsförmåga har att komma till rätta med denna problematik. Dimensionsvärdet blir följaktligen ”enbart människan”.

Vad räknas som kunskap?

I detta läromedel förstås naturen rent intellektuellt. Beskrivningen av miljöproblematiken i sig sker utifrån en rent intellektuell förståelse av processerna i naturen. Dimensionsvärdet blir ”intellektuell kunskap”.

Vilken slags intellektuell kunskap?

Den slags intellektuella kunskap kring naturen som synliggörs i detta läromedel är kvantifierbar kunskap. Naturen beskrivs och förstås utifrån en naturvetenskaplig eller ekonomisk- politisk kunskapsbas.⁹¹ Ofta hänvisar man till, och förmedlar utdrag ur, olika vetenskapliga undersökningar och rapporter när olika frågor rörande naturmiljön ska belysas. Dessa rapporter bygger på kvantifierbar kunskap av naturvetenskaplig karaktär. Här följer ett textutdrag som illustrerar detta förhållande: ”*Mätningar har visat att atmosfärens koldioxidhalt ökat med 15 % under det senaste seklet.*”⁹² I övrigt kan tilläggas att synen på naturen som resurser givetvis skapar ett intresse av att kvantifiera naturen, och naturen

⁸⁹ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980. Kapitlen ifråga är följande: ”Politiska system”, ”Statsorganen i några främmande länder”, ”Opinionsbildning och politisk kommunikation i olika politiska system” och kapitlet som har ”Aktuell samhällsfråga” som överrubrik.

⁹⁰ Liljequist, Björkrud & Hanselid 1980, s 106, 126, 132-135 & 143

⁹¹ Liljequist, Björkrud & Hanselid 1980, Se kapitlet om samhällsplanering

⁹² Liljequist, Björkrud & Hanselid 1980, s 134

omtalas ofta i termer av kvantifierbara resurser i detta läromedel.⁹³ Dimensionsvärdet här blir ”kvantifierbar”.

Naturens värde

I boken förstås naturen genomgripande som en mänsklig resurs utan egentligt egenvärde. Det enda textavsnitt i boken som kan tolkas ge en antydning om att naturen kan ha ett egenvärde är följande: ”*De som sysslar med fysisk samhällsplanering måste ta hänsyn både till naturen och till människans behov. Men vilken aspekt ska anses vara viktigast?*”⁹⁴ Dimensionsvärdet blir ”värde som mänskliga resurser”.

Naturens resurser

I boken framhålls att vi lever på en planet med begränsade resurser. I avsnittet om fysisk samhällsplanering kan man läsa att ”*vi kommit till insikt om att även de fysiska resurserna kan förstöras och ta slut, och att vi alltså måste hushålla med dem för vår egen och kommande generationers skull.*”⁹⁵ Ett genomgående tema i boken är att en ökad planering för hushållningen med de begränsade resurserna är nödvändig för att råda bort på den krissituation människan står inför på miljöområdet.⁹⁶ En orsak till att resurserna håller på att ta slut, som framhålls på flera ställen i boken, är att världssamhället fungerar som ett konkurrenssamhälle av marknadsekonomiskt slag med ”*prisbildning och vinstmaximering som styrmedel för resursfördelning och resursinriktning. Många länder bedriver idag en produktion som hänsynslöst exploaterar både människor och naturresurser.*”⁹⁷

En annan orsak det ökade resursuttaget återfinns i den explosiva befolkningstillväxten.⁹⁸ Dimensionsvärdet blir givetvis ”ändliga”.

Miljöproblemet

Miljöproblemen beskrivs i boken som några av tidens och framtidens allvarligaste problem. Resursfrågan utgör den brännande punkten i sammanhanget, och man intar i boken en starkt dömande hållning till rådande resursförbrukning. Miljöproblemet definieras som att resurserna är på väg att ta slut. Som framgår av ovanstående avsnitt så ges den ekonomiska

⁹³ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se exempelvis s 107-108, 134, 142

⁹⁴ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, s 143

⁹⁵ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, s 142-143

⁹⁶ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, se följande avsnitt: ”Problem kring planering”, ”Aktuella strävanden mot global planering” samt ”Fysisk samhällsplanering”

⁹⁷ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, s 126. För ett annat exempel på denna typ av argumentation se s. 106

⁹⁸ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se avsnittet ”Aktuella strävanden mot global planering”

makten och marknadskrafterna en stor del av skulden för den rådande situationen. I avsnittet som handlar om global planering finns följande citat: ”genom ett okontrollerat uttag av råvaror och energimedel och ett okontrollerat utsläpp av föroreningar hotar dagens människor att rycka undan grundvalarna för kommande generationer. För att nå ett maximum av rikedom är man alltså på god väg att skapa fattigdom för framtiden.”⁹⁹ Miljöproblemet ses alltså som ett resursproblem varför dimensionsvärdet blir ”resurser”.

Miljöproblemets lösning

Som framgått av texten i ovanstående avsnitt så förmedlar boken ett synsätt där ett långsiktigt och hållbart utnyttjande av naturens resurser förordas. För att åstadkomma en dylik långsiktig hushållning med våra naturresurser så förordas en ökad planering från samhällets sida.¹⁰⁰ Författarna efterlyser också en ökad global planering för hushållningen med miljön. Detta då industrisamhället gett upphov till en föroreningsproblematik som inte är begränsad till det nationella planet. Miljöproblemet ses som ett globalt problem och författarna menar att en övergripande global planering för hushållning med miljön är nödvändig för en effektiv hantering av miljöproblemet.¹⁰¹ Dimensionsvärdet blir givetvis ”långsiktig hushållning”.

⁹⁹ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, s 126

¹⁰⁰ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se avsnitten ”Problem kring planering” och ”Fysisk samhällsplanering”

¹⁰¹ Liljequist, Björkrud & Hanselid, 1980, Se avsnittet ”Aktuella strävanden mot global planering”

7. Analys av läromedel från tidigt 1990-tal

7.1 Samhällsläran: läroboken

Inledning

Samhällsläran av Ingemar Larsson uppehåller sig främst vid områden som produktion, ekonomi och politik, och dess genomgripande perspektiv är en jämförelse mellan västvärlden, östblocket och u-länderna. Miljöproblematiken är på inget sätt framträdande i boken, förutom enstaka anmärkningar om miljöförstöring återfinns den enbart i ett kortare avsnitt i kapitlet om ”Rika och fattiga länder”.¹⁰² Men att miljöfrågorna kommit i skymundan hindrar dock inte boken från att ha en tydlig natursyn som ligger relativt nära ”den sköra evighetsmaskinen”.

Naturens karaktär

För att avgöra frågan om naturens karaktär vill vi föregripa resultatet för flera av de nedanstående analysdimensionerna. Naturen och människan ses antingen som separerade eller beroende, något helhetstänkande finns inte. Enbart människan är subjekt och genom kvantifierbar kunskap kan hon bemästra naturen som genomgripande behandlas som resurser för den mänskliga verksamheten. Allt detta vittnar om att *Samhällsläran* presupponerar en mekanisk natursyn, där naturen som fysisk resurs utgör råvara för den mänskliga produktionen. Dimensionsvärdet är således ”mekanisk”.

Människa och natur

Samhällsläran talar alltså genomgripande om naturen i termer av ändliga resurser. Och dessa resurser är i allra högsta grad något människan är beroende av, då de anger förutsättningarna för den mänskliga verksamheten. Såsom då det gäller olika jordmån och andra förutsättningar för jordbruk.¹⁰³ Eller då det gäller råvaruproduktion och dylika industriella förutsättningar.¹⁰⁴ Eller då det gäller förutsättningarna för den demografiska utvecklingen, som urbaniseringen och befolkningsökningen.¹⁰⁵

¹⁰² Larsson, 1991, s 369-374

¹⁰³ Se främst Larsson, 1991, kapitel 3 och 4

¹⁰⁴ Se exempelvis Larsson, 1991, kapitel 5

¹⁰⁵ Se främst Larsson, 1991, kapitel 1, 2 och 7

På detta sätt är människan beroende av naturen. Och att detta beroende är ömsesidigt framkommer i bokens avsnitt om miljöproblemen, där det konstateras att "Alla mänskliga aktiviteter påverkar den omgivande miljön".¹⁰⁶

När det gäller naturens resurser och människans miljöpåverkan är det alltså tydligt att *Samhällsläran* uppvisar dimensionsvärdet "beroende".

Men vad som komplicerar bilden är den totala avsaknaden av liknande resonemang i alla de kapitel (drygt hälften) som inte handlar om någon form av resurshantering. I dessa kapitel, som företrädesvis handlar om politik och samhällets organisation och uppbyggnad, nämns alltså inte människans beroende av naturen med ett ord, och man får som läsare uppfattningen att det mänskliga samhället är något som är skiljt ifrån naturen. Hade människan setts som en del av naturen hade man ju dessutom kunnat tänka sig en mängd naturalistiska förklaringar inom politikens och samhällsorganisationens område, men sådana förklaringar saknas i *Samhällsläran*.¹⁰⁷ Alltså är bokens dimensionsvärde vad gäller det mänskliga samhällets uppbyggnad "separerade".

Subjekt

Inga andra subjekt än människan återfinns överhuvudtaget i *Samhällsläran*, att människan är det enda handlande subjektet är således en tydlig presupposition för hela boken. Och vad gäller relationen till naturen är alltså människan därför givetvis den aktiva parten, som utnyttjar naturens resurser och som orsakat miljöförstörelsen.¹⁰⁸ Dimensionsvärdet är följaktligen "enbart människan".

Vad räknas som kunskap?

Precis som det är en tydlig presupposition att enbart människor kan vara handlande subjekt, är det i *Samhällsläran* en lika tydlig presupposition att all kunskap av värde är intellektuell kunskap. Inga andra former av kunskap än intellektuell kunskap förekommer eller omnämns i boken, och dimensionsvärdet är således just "intellektuell kunskap".

Vilken slags intellektuell kunskap?

¹⁰⁶ Larsson, 1991, s 370

¹⁰⁷ Se främst Larsson, 1991, kapitel 8-12, 14, 16-20 och 23

¹⁰⁸ För människans utnyttjande av naturens resurser, se exempelvis kapitel 5, för miljöförstörelsen se kapitel 21 s 369-374

Utifrån en syn på naturen som ändliga resurser, torde det säga sig självt att det är av intresse att kvantifiera naturen. I de många kapitel som handlar om produktion, demografi, jordbruk etc., omtalas naturen i termer av kvantifierbara resurser.¹⁰⁹

I avsnittet om miljöförstöring förklaras miljöförstörelsen i naturvetenskapliga termer.¹¹⁰ Det rör sig alltså om två olika typer av kvantifierbar kunskap, en naturvetenskaplig och en ekonomisk-politisk. Dimensionsvärdet blir givetvis ”kvantifierbar”.

Naturens värde

Samhällsläran behandlar som sagt naturen i termer av ändliga resurser, som förutsättningarna och villkoren för den mänskliga aktiviteten. Stor fokus ligger på råvarornas betydelse för industrin, och på vilka förutsättningar som måste gälla för olika former av jordbruk etc. Alltså betonas gång på gång naturens värde just i termer av mänskliga resurser. Detta är den övergripande synen på naturens värde i *Samhällsläran*, och den motsvaras givetvis dimensionsvärdet ”värde som mänskliga resurser”.¹¹¹

Men vid sidan av bokens genomgripande perspektiv på naturen som ändliga resurser, kan man finna några enstaka anmärkningar om miljöförstörelse som verkar vilja göra miljöförstörelsen till något mer än bara ett resursproblem, till något dåligt *i sig*. Den tydligaste av dessa anmärkningar nämner till och med miljöförstörelsen *vid sidan* av resursproblemen, alltså som ytterligare ett problem (snarare än samma). Texten lyder: ”Ökad produktion av varor innebär ökad användning av råvaror, som finns i begränsad mängd. Ökad produktion innebär *också* ökad påfrestning för miljön.”¹¹² Om miljöförstörelse är något dåligt *i sig*, bör detta samtidigt innebära att naturen är något gott *i sig*, och därmed alltså har ett egenvärde. Anmärkningarna av detta slag är visserligen få, men torde utgöra tydliga uttryck för tanken att naturen har ett egenvärde (alltså dimensionsvärdet ”egenvärde”).

*Samhällsläran*s avsnitt om miljöförstörelse är tekniskt till sin karaktär, och innehåller framför allt beskrivningar av hur miljöförstörelsen går till, och vad som görs och kan göras för att stoppa den.¹¹³ Avsnittet förklarar alltså inte uttryckligen *varför* det inte är önskvärt med

¹⁰⁹ Se främst Larsson, 1991, kapitel 1, 3-5, 7, 15, 21-22

¹¹⁰ Larsson, 1991, s 369-374

¹¹¹ Synen på naturens värde som mänskliga resurser framkommer tydligt i Larsson, 1991, kapitel 1-7, 13, 15, 21-22

¹¹² Larsson, 1991, s 266, min kursivering, övriga anmärkningar i denna riktning finns på s 242 och s 383

¹¹³ Larsson, 1991, s 369-374

miljöförstöring, och är därför fullt kompatibelt med båda dimensionsvärdena. Men då miljöförstöringen på andra ställen nämns som något dåligt i sig, är det kanske i ljuset av detta avsnitt ska förstås?

Hursomhelst ger alltså *Samhällsläran*, då det gäller naturens värde, främst uttryck för dimensionsvärdet ”värde som mänskliga resurser”, men även dimensionsvärdet ”egenvärde” finns närvarande i texten.

Naturens resurser

Samhällsläran ger entydigt uttryck för idén att naturens resurser är begränsade. Detta gäller både då boken behandlar miljöförstöringen, och då den behandlar resurshantering inom jordbruk och industri etc.¹¹⁴ Den största uppmärksamheten fästs i och för sig vid att naturresurserna är ojämnt fördelade politiskt och geografiskt, och de implikationer detta faktum får för produktionen, demografin och de internationella relationerna etc. Men detta torde enbart innebära att det rör sig om en mer samhällsvetenskapligt/politiskt vinklad variant av dimensionsvärdet ”ändliga”, då vinklingen på inget sätt implicerar att resurserna skulle vara obegränsade.

Miljöproblemet

Miljöproblemet karaktäriseras i *Samhällsläran* som miljöförstöring, och dess avsnitt om miljöproblemet innehåller alltså som nämnts främst beskrivningar av hur miljöförstörelsen går till, och är tyst om vad miljöproblemet är för slags problem.¹¹⁵ Men då boken i övrigt har ett tydligt perspektiv på naturen som ändliga resurser, får man kanske anta att miljöförstöringen måste förstås som ett resursproblem? Och kanske till och med ett resursproblem i dess absoluta form, alltså att förutsättningarna för mänsklig aktivitet *överhuvudtaget* är hotade? I så fall blir alltså dimensionsvärdet ”resurser”.

Om man istället skulle ta fasta på de små anmärkningarna där miljöförstöringen framställdes som något ont i sig verkar förståelsen av miljöproblemet hamna något utanför de två dimensionsvärden, eftersom det då skulle handla om förstörelsen av något med egenvärde. Detta perspektiv är som redan nämnt närvarande i texten, men är underordnat resursperspektivet.

¹¹⁴ Att naturens resurser är begränsade framkommer tydligt i Larsson 1991 kapitel 1, 3-5, 7, 15, 21-22.

¹¹⁵ Larsson, 1991, s 369-374

Miljöproblemets lösning

Vad gäller miljöproblemets lösning trycker *Samhällsläran* främst på vikten av reglering, avgifter och mellanstatlig samverkan för att komma till rätta med miljöproblemen. Fokus ligger starkt på hur utsläpp av olika slag kan minskas, av elva grupper av miljöproblem som nämns uppges lösningen för nio av dem vara minskade utsläpp.

Och det huvudsakliga medel för att åstadkomma detta som diskuteras är alltså förbud mot utsläpp/utsläppstak, ekonomiska avgifter för företag som släpper ut miljöfarliga ämnen och internationella överenskommelser för att minska utsläppen.¹¹⁶ Denna typ av lösningar tolkar jag som utslag för dimensionsvärdet ”långsiktig hushållning”, då det gäller att förändra resursutnyttjandet i en riktning som inte har lika stor negativ påverkan på miljön, genom att lägga om (i värsta fall minska) produktionen för att på så sätt också minska utsläppen.

Men vid sidan av de olika politiska strategierna för att minska utsläppen talas också om tekniska framsteg, som också de kan bidra till minskade utsläpp. Som exempel kan nämnas katalysatorer för att rena bilarnas avgaser, eller reningsanläggningar för att minska industriella utsläpp i vattnet.¹¹⁷ Denna typ av lösningar är istället utslag för dimensionsvärdet ”tekniska framsteg”. Men märk alltså väl att dimensionsvärdena inte står i motsättning till varandra, utan att tekniska framsteg snarast ses som ett medel genom vilket en hållbar utveckling kan uppnås.

¹¹⁶ Larsson, 1991, s 369-374

¹¹⁷ Larsson, 1991, s 369-374

7.2 Samhällskunskap för två- och treåriga linjer

Inledning

Jämfört med *Samhällsläran* anlägger *Samhällskunskap* av Magnus Hermansson och Leif Jarlén ett betydligt mer vardagsnära perspektiv. Samhället presenteras utifrån de aspekter av det som eleverna kan tänkas möta, med kapitelrubriker som ”Din privata ekonomi” eller ”Din bostad”. Fokus ligger på hur samhället rent konkret fungerar, och de övergripande globala perspektiv som utmärkte *Samhällsläran* är undanskymda. Även i *Samhällskunskap* är miljöperspektivet perifert, och återfinns främst i ett mycket kort avsnitt med rubriken ”vår miljö”. Men till skillnad från i *Samhällsläran* finns det förhållandevis lite i boken i övrigt som tydligt pekar mot någon bestämd natursyn, och analysen kommer därför på ett helt annat sätt tvingas utgå ifrån mindre anmärkningar och det utsagda i texten.

Naturens karaktär

Det är svårt att tydligt kategorisera *Samhällskunskaps* natursyn som mekanisk eller organisk, helt enkelt eftersom naturen spelar en så undanskymd roll i boken. Men eftersom de övriga dimensionsvärden vi tagit fram traditionellt förknippas med en mekanisk natursyn, och inga antydningar till en organisk återfinns, har vi utifrån detta valt att kategorisera naturens karaktär i boken som ett utslag för dimensionsvärdet ”mekanisk”.

Människa och natur

Precis som i *Samhällsläran* ger de kapitel som talar om naturen som en resurs sken av att människan är beroende av denna resurs. Människan är beroende av god jord och gott klimat till jordbruket, hon behöver råvaror till industriproduktionen etc. Naturen är kort sagt en resurs som människan behöver.¹¹⁸ Och att beroendet är ömsesidigt torde stå klart av miljöförstörelseavsnittet, där naturens beroende av människan blir tydligt.¹¹⁹ Vad gäller resurshantering är alltså dimensionsvärdet ”beroende”. Men i de åtta av bokens tolv kapitel där resursperspektivet inte är närvarande, kapitel som främst handlar om hur det mänskliga samhället fungerar, verkar människan *inte* beroende av naturen. Precis som i *Samhällsläran* behandlar alltså *Samhällskunskap* det mänskliga samhället som något som är skilt ifrån naturen.

Och precis som i *Samhällsläran* saknas alla former av naturalistiska förklaringar då det gäller det mänskliga samhällets organisation och uppbyggnad. Avsaknaden av naturalistiska

¹¹⁸ Hermansson & Jarlén, 1990, kapitel 9-11

¹¹⁹ Hermansson & Jarlén, 1990, s 165-169

förklaringar blir ännu tydligare i *Samhällskunskap*, dels då boken har ett kapitel om samlevnad, där samlevnaden framställs som vilande på könsroller och konventioner, snarare än på några biologiska mönster, och dels då dess kapitel om rättsväsendet tar upp och vederlägger möjligheten att förklara brottslighet naturalistiskt.¹²⁰ Vad gäller kapitlen om det mänskliga samhället framstår alltså människan som separerad från naturen, och där blir alltså dimensionsvärdet ”separerade”.

Subjekt

Inga andra subjekt än människan nämns överhuvudtaget i *Samhällskunskap*. Precis som för *Samhällsläran* är det alltså en tydlig presupposition för hela boken att människan är det enda handlande subjektet. Dimensionsvärdet är således ”enbart människan”.

Vad räknas som kunskap?

Det är även i *Samhällskunskap* en tydlig presupposition att all relevant kunskap är intellektuell kunskap. Inga andra kunskapsformer förekommer eller nämns i boken. Dimensionsvärdet är alltså ”intellektuell kunskap”.

Vilken slags intellektuell kunskap?

Då naturen omtalas är det antingen som resurs, eller i avsnittet om miljöproblem. Resursanmärkningarna är allt annat än detaljerade, men enbart förekomsten av ett resursperspektiv bör implicera att den relevanta kunskapen är kvantifierbar, i ekonomiska termer.¹²¹ Då miljöproblemen omtalas sker detta i naturvetenskapliga och tekniska termer.¹²² Dimensionsvärdet är således ”kvantifierbar”.

Naturens värde

Ett resursperspektiv på naturen framkommer i de kapitel som handlar om internationella relationer, där det främst är olika länders olika tillgång till naturresurserna som lyfts fram. Samma slags resursperspektiv anläggs även när Sveriges framtid diskuteras, alltså hur olika områden har olika resurser.¹²³ Alltså ett tydligt utslag för tanken att naturen får sitt värde som mänskliga resurser, dimensionsvärdet ”värde som mänskliga resurser”.

¹²⁰ Hermansson & Jarlén, 1990, kapitel 1-7, 12, varav kapitel 1 handlar om samlevnad och kapitel 5 om rättsväsendet

¹²¹ Hermansson & Jarlén, 1990, kapitel 9-11

¹²² Hermansson & Jarlén, 1990, s 165-169

¹²³ Hermansson & Jarlén, 1990, kapitel 9-11

Men det finns också i texten prov på anmärkningar som *skulle* kunna tolkas som att naturen skulle ha ett egenvärde, det är då miljöproblem lyfts fram som ett slags problem i sig, vid sidan av exempelvis energikrisen, eller då ”miljövärden” nämns utan någon djupare förklaring av vad sådana innebär.¹²⁴ Avsaknaden av utförliga resonemang kring vad dessa anmärkningar (som inte är lika tydliga som i Samhällsläran) egentligen innebär gör det vanskligt att slå fast att det rör sig om uttryck för idén om naturens egenvärde. Men vi vill i alla fall uppmärksamma att det förekommer anmärkningar i en riktning som, vore de tydligare, skulle kunna tolkas som ett utslag för dimensionsvärdet ”egenvärde”.

Naturens resurser

Det sägs väldigt lite om huruvida naturens resurser ska förstås som begränsade eller obegränsade. De begränsningar som främst diskuteras är att olika regioner och länder har olika mycket resurser (såsom skillnaderna i råvaruinnehav mellan USA och Sovjetunionen), och att de på det sättet är begränsade.¹²⁵ Att naturens resurser skulle vara ändliga har vi enbart hittat en tydlig utsaga om ”...samt att hushålla med våra naturresurser. Många av dem är ju icke förnyelsebara, när de väl förbrukats finns inget kvar.”¹²⁶ Men eftersom vi inte hittat någon utsaga om att resurserna skulle vara obegränsade, har vi valt att utifrån denna utsaga, och synen på resurser som i alla fall rumsligt begränsade, valt att sätta dimensionsvärdet ”ändliga”.

Miljöproblemet

Precis som i Samhällsläran är beskrivningen av miljöproblemen utpräglat teknisk, och lite sägs om vad det är för slags problem. Det finns dock ett par anmärkningar, varav den tydligaste är den som diskuterades i förra stycket, som pekar mot att miljöproblemet främst är ett resursproblem.¹²⁷

Denna tolkning torde dessutom kunna styrkas av att problemets lösning främst inriktas på hushållning, vilket ju torde vara en rimlig lösningsstrategi om problemet definieras i termer av bristande resurser. Dimensionsvärdet torde därför vara ”resurser”.

Miljöproblemets lösning

Samhällskunskap nämner fem olika åtgärder för att komma tillrätta med miljöproblemen. Fyra av dessa kan sorteras in under dimensionsvärdet ”långsiktig hushållning” medan den

¹²⁴ Hermansson & Jarlén, 1990, s 128, 138, 153, 159,162,

¹²⁵ Hermansson & Jarlén, 1990, kapitel 8, 10

¹²⁶ Hermansson & Jarlén, 1990, s 174

¹²⁷ Se även Hermansson & Jarlén, 1990, s 128

femte ger uttryck för ”tekniska framsteg”. Samtliga återfinns i kapitlet ”Hur ska framtidens samhälle se ut”.¹²⁸

Av de fyra åtgärder som innebär ”långsiktig hushållning” ägnas störst uppmärksamhet åt att visa på miljövänliga kommunikationsalternativ, där tåg och kollektivtrafik framhålls som ett miljövänligt alternativ till bilismen.¹²⁹ De tre övriga åtgärderna (samt även åtgärden som insorteras under ”tekniska framsteg”) nämns alla mycket kort i ett en halv sida långt stycke med rubriken ”Vad kan vi göra?”. Åtgärderna ifråga är minskad användning av fossila bränslen, sopsortering och återvinning samt miljölagar.¹³⁰

Den åtgärd som ger uttryck för ”tekniska framsteg” är tämligen ospecifik jämfört med hushållningsåtgärderna, när *Samhällskunskap* radar upp olika åtgärder påpekas helt kort att ”Industrin måste satsa på nya produktionsformer och effektivare reningsmetoder”.¹³¹ Det är därför knappast någon överdrift att påstå att framstegsperspektivet är undanskymt jämfört med hushållningsperspektivet.

Samhällskunskap ger alltså främst uttryck för dimensionsvärdet ”långsiktig hushållning”, men även ”tekniska framsteg” finns närvarande i texten.

¹²⁸ Hermansson & Jarlén, 1990, s 152-169

¹²⁹ Hermansson & Jarlén, 1990, s 161-165

¹³⁰ Hermansson & Jarlén, 1990, s 168 Att det är viktigt att hushålla med resurserna nämns även på s 174, men där specificeras inte närmare vad som menas.

¹³¹ Hermansson & Jarlén, 1990, s 168

8. Analys av läromedel från tidigt 2000-tal

8.1 Samhälle 2000

Inledning

Samhälle 2000 inriktar sig på orsaker till samhällsproblem och för därmed en ständig diskussion över vad vi kan göra för att lösa samhällsproblem. Man uppmanar läsaren till att debattera och tänka igenom frågorna boken tar upp. Miljöproblemen får ett stort utrymme och det är tydligt att man betonar vissa nyckelord som "föränderlighet", "hållbarhet", "långsiktighet" och "ansvar".

Naturens karaktär

I *Samhälle 2000* betonas den organiska helheten samtidigt som naturen förstås som en resurs. Begrepp som kretsloppstänkande och hållbar utveckling är centrala i boken. Man betraktar naturen som något som hänger ihop organiskt och som måste bevaras. På sidan 193 talar man om brutna kretslopp och om att "*människan åter försöker leva i ett kretslopp kommer att bli livsviktigt för framtiden.*"¹³² En väsentlig tes som boken vill föra är att "*ingenting försvinner*".¹³³ Samtidigt ses naturen som människans resurs varför dimensionsvärdet för naturens karaktär blir "mekanisk".

Människa och natur

Människan ses som en del av naturen som bär på ett stort ansvar. I avsnittet som berör människa och natur uppmanar läsaren att ta detta ansvar på allvar. Författarna skriver på sidan 15 att "*miljörörelsen är ett sådant exempel på hur enskilda människor kan påverka utvecklingen, sopsortering, miljövänliga varor i butikerna och många andra förbättringar på miljöområdet har åstadkommit tack vare många enskilda människors gemensamma insatser. Du och jag har t.ex. stora möjligheter att påverka företagen till miljövänlig produktion genom att efterfråga miljövänliga varor.*"¹³⁴ Det är alltså en stark betoning på det kollektiva ansvaret för miljön såväl som den enskilda människans makt att påverka situationen. Man kan alltså tolka det som att naturen och människan står i ett beroendeförhållande.

Samtidigt är naturen i människans våld. Vi har skövlat och utnyttjat den och endast vi kan reparera den. Natur och människa hör alltså ihop men vi står ändå utanför och över naturen

¹³² Lundberg & Olsson, 2000, s 193

¹³³ Lundberg & Olsson, 2000, s 179

¹³⁴ Lundberg & Olsson, 2000, s 15

eftersom vi har makten och ansvaret över den. Dimensionsvärdet för människans förhållande till naturen är alltså ”beroende”. I de övriga avsnitten är däremot inte detta förhållande självklart. Det är tydligt att människan är skild från naturen. Det är samhälleliga konstruktioner som betonas och förklaringar är aldrig av naturalistisk karaktär. Således blir dimensionsvärdet istället ”separerade”.

Subjekt

Naturen ses som något som människan har utnyttjat skoningslöst. Man skriver bl.a. på sidan 139 att ”ofta låter man naturen betala genom att fabriker sparar på kostnader för rening av utsläpp” samt att ”man trott att man gratis kan förgifta miljön”.¹³⁵ Författarna är alltså tydliga med att naturen är ett passivt objekt som vi har slösat med. Kritik riktas mot den mekaniska natursynen som såg naturen som ett objekt. Det är alltså tydligt att ”enbart människan” blir dimensionsvärdet här.

Vad räknas som kunskap?

Författarna hyser en stark empati för naturen omkring oss och intar en vädjande hållning till läsaren att bidra till en lösning av problemen. Det är en intellektuell kunskapssyn av naturen som präglar boken men man använder den för att väcka emotionella känslor hos läsaren. Dimensionsvärdet blir alltså ”intellektuell kunskap”.

Vilken slags intellektuell kunskap?

Man ser på naturen som en resurs och förklarar dess processer på ett vetenskapligt sätt. Man bygger sina argument på fakta, siffror och statistik om t.ex. befolkningsökning, vilka resurser som är ändliga etc. Den ”kvantifierbara” kunskapssynen om naturen utmärker bokens ståndpunkt och därmed också dimensionsvärdet.

Naturens värde

Man ser i boken hela tiden naturen som en resurs. På sidan 116 står det t.ex. att vi måste ”lära oss att hushålla med jordens resurser eftersom de är begränsade”.¹³⁶

Den allmänna hållningen är alltså att naturen har ett värde men det är vi som bor på jorden som har nytta av det värdet. Naturen har alltså inget egenvärde. Den finns inte till för sin egen skull utan för människans. Det är alltså uteslutande ”värde som mänskliga resurser” som utgör dimensionsvärdet här.

¹³⁵ Lundberg & Olsson, 2000, s 139

¹³⁶ Lundberg & Olsson, 2000, s 116

Naturens resurser

Termer som ”ändliga resurser” används flitigt i boken. Det är många kapitels syfte att poängtera vikten av att allt kommer att ta slut om vi inte gör något åt saken nu. Författarnas huvudargument för att resurserna håller på att ta slut är befolkningsökningen. ”Befolkningsutvecklingen tär på jorden”¹³⁷ kan man bl.a. läsa på sidan 194 och ”befolkningstätheten tär på jorden”¹³⁸ på sidan 180. Detta är ett återkommande tema som författarna vill få läsaren att tänka till om. Författarna är negativa till utvecklingen på jorden. Frågor som ”kommer råvarorna att räcka till?”¹³⁹ och ”är det rätt att ta till utomparlamentariska metoder, exempelvis kedja sig fast vid maskiner?”¹⁴⁰ ställs ofta i syfte att låta eleverna debattera och ifrågasätta. Resursfrågan är central i boken och man intar en dömande inställning till den forna och den rådande resursförbrukningen. På sidan 116 menar man att det lätt glöms bort att resurserna är begränsade ”eftersom en ständig tillväxt ses som lösningen på ekonomiska problem”.¹⁴¹ Det är alltså inte frågan om någon självläkande process som en t.ex. strikt mekanisk natursyn skulle kunna göra gällande. Dimensionsvärdet vad gäller naturens resurser är således ”ändliga”.

Miljöproblemet

Det finns inget i texten som vittnar om att vi inte skulle förstå avsikten med naturen. Tvärtom är naturen ett urskiljbart fenomen med avsikt att föda oss alla. Dock, som nämnts i föregående stycke, slösar vi med resurserna och omöjliggör i längden en bibehållning av jorden. ”Resurser” blir alltså dimensionsvärdet i denna kategori.

Miljöproblemet lösning

Bokens budskap när det gäller miljöfrågor är att vi måste satsa på ett hållbart samhälle för att uppleva en dräglig framtid. Att det skulle ske med hjälp av tekniska framsteg framgår inte utan det handlar mer om att beslutsfattare måste reagera och att vi tillsammans kan åstadkomma förändringar.

¹³⁷ Lundberg & Olsson, 2000, s 194

¹³⁸ Lundberg & Olsson, 2000, s 180

¹³⁹ Lundberg & Olsson, 2000, s 293

¹⁴⁰ Lundberg & Olsson, 2000, s 31

¹⁴¹ Lundberg & Olsson, 2000, s 116

Vi kan, enligt författarna, inte gratis förgifta miljön utan ”*det måste betalas, antingen genom förstörda livsbetingelser eller att vi måste betala mer för att rena utsläppen och minska avfallet och slutligen producera på ett sätt som naturen klarar och då blir varorna dyrare*”.¹⁴² Författarna diskuterar lösningar som är i linje med ”hållbar utveckling”. Långsiktiga lösningar som är varaktiga är den generella tesen i boken. Ett exempel på detta är när man diskuterar grön BNP: ”*Då skulle t.ex. inte giftfabriker leda till höjd BNP utan man skulle också försöka mäta skadornas kostnad och dra ifrån de siffrorna från BNP-måttet*”.¹⁴³ Man kritiserar också att de styrande stirrar sig blinda på tillväxten, ”*en ständig tillväxt med en ständigt ökad förbrukning av jordens resurser är i längden ohållbar*”.¹⁴⁴ Ett annat sådant kritiserande citat är: ”*De rika industriländerna har inte alltid varit villiga att ge efter. Klimatkonferensen i Kyoto 1997 är ett exempel på detta. USA ville inte medverka till en sänkning av koldioxidutsläppen eftersom det skulle öka pressen på landets biltrafikanter, t.ex. genom höjda bensinskatter*”.¹⁴⁵

Naturen kommer alltså inte hela sig själv, enligt författarna, som uppmanar till en långvarig lösning som alla måste bidra till omedelbart. Bland annat är återvinning och miljövänliga tvättmedel några exempel som nämns på vad den enskilda människan kan göra. Som en avslutande anmodan skriver författarna på sidan 295 att ”*miljöarbetet är en kamp med tiden där miljöhoten utgör en sorts tickande tidsinställd bomb som måste desarmeras i tid*”.¹⁴⁶ Det är tydligt att ”hushållning” är dimensionsvärdet för miljöproblemets lösning.

¹⁴² Lundberg & Olsson, 2000, s 139

¹⁴³ Lundberg & Olsson, 2000, s 137

¹⁴⁴ Lundberg & Olsson, 2000, s 116

¹⁴⁵ Lundberg & Olsson, 2000, s 173

¹⁴⁶ Lundberg & Olsson, 2000, s 295

8.2 Möt A- kursen Samhällskunskap

Inledning

Det är ingen enhetlig bild man får vad gäller natursyn i *Möt A-kursen*. På ett sätt kan man tolka det som att boken har ett klassiskt mekaniskt förhållningssätt till naturen. Samtidigt propagerar den för att vi måste värna om naturen vilket vittnar om en uppdaterad protektionistisk inställning. Dock är det alltid fråga om resursfrågor när det handlar om varför vi t.ex. måste minska produktionen av miljöfarliga produkter. Att naturen och människan är beroende av varandra framgår likaså att jordens tillgångar kan ta slut. Boken tar upp några av de aspekter som begreppet ”hållbar utveckling” innebär. Dessa är däremot inte tydliga eller väl utvecklade. Ett ställningstagande i någon riktning är inte självklar utan boken förhåller sig faktamässig och objektiv när det gäller dessa frågor.

Naturens karaktär

Författarnas förhållningssätt till naturen kan, likt *Samhälle 2000*, kategoriseras under ”den sköra evighetsmaskinen”. Det är en strikt mekanisk och resursinriktad natursyn. Men inställningen till miljöproblemen är annorlunda i *Möt A-kursen*. Där *Samhälle 2000* fokuserade sig på att diskutera miljöproblemen ingående har *Möt A-kursen* ett mer kortfattat avsnitt om miljön och är inte lika moraliserande och förebådande som *Samhälle 2000*. Den ger uttryck för att vi ska värna om ett ekologiskt hållbart samhälle samtidigt som den är försiktig att uttrycka sig dömande i någon riktning. Dimensionsvärdet är här alltså ”mekanisk”.

Människa och natur

I de avsnitt som tar upp människans förhållande till naturen betonas vårt ansvar för jorden och att vi måste bevara den för vår överlevnad. Vi är alltså i samklang med naturen. På sidan 112 kan man läsa att ”den framtid vi vill ha den skapar vi själva”.¹⁴⁷ Det framgår alltså av texten att vi står i en ekologisk samhörighet med naturen. Därför bör dimensionen vara ”beroende”.

I övriga kapitel har boken starkt fokus på demokratibegreppet. Det är en röd tråd genom hela boken att vi alla bär ansvar för att se till att saker och ting genomförs. Den enskilda människan är beroende av en större grupp.

På sida 51 står det t.ex. att ”vill du vara med att påverka det samhälle du lever i blir det svårt att göra det på egen hand”.¹⁴⁸ Man kan förstå det som att vi ingår i en samhällslig

¹⁴⁷ Bergström, 2002, s 112

¹⁴⁸ Bergström, 2002, s 51

konstruktion med lagar och regler. Det är alltså inte fråga om att människan är i samklang med naturen i de övriga avsnitten. Tvärtom är människan i ett eget sammanhang skilt från naturen. Dimensionsvärdet när det gäller det mänskliga samhället är därför ”separerade”.

Subjekt

Människan ses som det ensamt handlande subjektet i *Möt A-kursen*. Det går inte att uttyda något annat som bär ansvaret. Naturen är enbart ett passivt objekt som vi har utnyttjat hårt.¹⁴⁹ Dimensionsvärdet är därför, när det gäller subjektet, ”människan”.

Vad räknas som kunskap?

Det är tydligt att boken har en intellektuell kunskapssyn både när det gäller natursyn, människosyn och samhällssyn. Det är därför intellektuell kunskap som präglar dimensionsvärdet.

Vilken slags intellektuell kunskap?

Naturen ses som något kvantifierbart som kan mätas och utnyttjas. Det står exempelvis på sidan 111 att ”till resurserna räknas i första hand sådant som vi kan utnyttja ekonomiskt, ex. råvaror och energi. Som resurser räknas också tillgång till luft, rent vatten och det ekosystem vi lever i. En naturskön plats eller ett landskap kan också räknas dit om det utnyttjas”.¹⁵⁰ Man har alltså en inställning att det man ska utvinna från jorden i första hand ska vara ekonomiskt gynnsamt. Det rör sig alltså om ”kvantifierbar kunskap” som är dimensionsvärdet här.

Naturens värde

Möt A-kursen är relativt kortfattad när det kommer till miljöavsnittet men man kan ändå utröna att den menar att naturen finns för vår skull. Naturen har därmed inget eget värde för sig själv utan finns för någon annan. Därför blir dimensionsvärdet självklart ”värde som mänskliga resurser”.

Naturens resurser

Boken har ett ambivalent förhållande till miljöhoten. Man skriver bl.a. på sidan 106 att man hade en mer negativ framtidssyn förr och ”för ett par årtionden sedan såg forskarna väldigt negativt på utvecklingen av livet på jorden. Massor av människor skulle dö p.g.a. att jordens resurser inte skulle räcka till. Maten skulle ta slut och svält och sjukdomar skulle bli följden.

¹⁴⁹ Bergström, 2002 s 111

¹⁵⁰ Bergström, 2002 s 111

Nu med facit i hand kan vi se att så illa har det inte gått. Mer mat har producerats och tillgången på livsmedel och råvaror har ökat”.¹⁵¹ Man kan antingen se det som att boken är optimistisk eller också att den inte tar miljöhoten på allvar. Om man jämför med *Samhälle 2000*, som är skriven två år tidigare, där problemen anses som mycket mer akuta har *Möt A-kursen* en betydligt mer avslappnad inställning till detta. Naturens resurser ser man dock som ändliga varför dimensionsvärdet blir detsamma.

Miljöproblemet

Möt A-kursen fokuserar mycket på befolkningsfrågan. Författaren menar att ökningen av människor i världen minskar förutsättningarna att skaffa mat. Jordens resurser räcker inte längre till om denna utveckling fortgår.¹⁵² Miljöproblemet är alltså huvudsakligen en resursfråga. Befolkningsökningen ses som ett större miljöproblem än t.ex. farligt utsläpp, ozonlagret, skogsskövling etc. Följaktligen blir ”resurser” dimensionsvärdet för miljöproblemets effekter.

Miljöproblemets lösning

Det är inte alltid helt lätt att veta vad boken föreslår som lösning på miljöproblemen. Den för ingen diskussion om vad man kan eller bör göra för att minska en påverkan på miljön. Den för visserligen en tes om att befolkningsökningen måste minska och fördelningen av resurser bör fördelas jämnare. Tekniska framsteg nämns inte som en möjlig lösning utan boken går, likt *Samhälle 2000*, i linje med att hushålla med resurser men dessa argument är varken tydliga eller självklara i boken. Den ställer mer öppna frågor till läsaren i stil med ”hur kan vi bidra till lösningen av problemen?”¹⁵³ snarare än att ge förslag på möjligheter. Långsiktig hushållning utgör ändå dimensionsvärdet här.

9. Stickprov

Vår undersöknings urval är, vilket vi hoppas har framgått tydligt, inte stort nog för att kunna säga något generellt om natursynen i läromedel i samhällskunskap. Men för att testa generaliserbarheten hos våra resultat, och för att i alla fall få en uppfattning om huruvida de *verkar* ligga i linje med vad som gäller för läromedel i samhällskunskap i allmänhet, har vi

¹⁵¹ Bergström, 2002 s 106

¹⁵² Bergström, 2002 s 106

¹⁵³ Bergström, 2002 s 112

utfört sex stycken stickprov, på två ytterligare läromedel ifrån varje tidsperiod.¹⁵⁴ Stickproven är utförda på två kapitel ifrån varje bok.

9.1 Stickproven

Värld i förändring 1977

Avsnittet ”Befolkningsfrågor” driver tesen att världen är ojämnt befolkad.¹⁵⁵ Detta avsnitt är det enda som berör miljöfrågor i boken men mycket lite sägs om människans påverkan på och förhållande till naturen. Förvisso handlar det om befolkningskatastrofer vilket ju i sin tur leder till ”*världssvälten, bristen på råvaror samt den globala miljöförstöringen*”.¹⁵⁶ Men en diskussion om att t.ex. resursförbrukningen skulle vara skadligt för miljön förs inte, det är snarare mer faktabaserad information om befolkningsutvecklingar. I avsnittet ”Socialpolitik och sociala problem” uttrycks varken implicit eller explicit frågor som rör människans förhållande till naturen. De undersökta avsnitten i *Värld i förändring* har en strikt mekanisk, intellektuell och vetenskaplig syn på naturen. Jorden är avsedd att föda oss och det centrala hindret för att den ska kunna göra det i framtiden är att människan överbefolkar jorden. Det är svårt att hitta någonting som tyder på att människan står i ett beroendeförhållande till naturen.

Samhälle i utveckling 1977

Även i denna bok utgör befolkningsfrågor en central diskussion. I avsnittet ”Befolkningar” nämns många orsaksaspekter när det kommer till varför jorden överbefolkas. När det handlar om dess effekter nämns inte miljöpåverkan alls. Avsnittet är framförallt koncentrerat kring frågor om födan och hur vi ska kunna leva på en överbefolkad planet. Åtskilliga åtgärder för att minska överbefolkningen på jorden tas upp.

Man diskuterar ”den viktiga balansen” och skriver bl.a. att ”*under hundratal år har många intresserat sig för frågan hur många människor jorden skulle kunna försörja, balansen mellan produktion och konsumtion*”¹⁵⁷ samt att ”*Faran är annars att en okontrollerad befolkningstillväxt slukar frukterna av alla de ekonomiska framsteg man lyckas uppnå.*”¹⁵⁸

Likt *Värld i förändring* är inställningen i *Samhälle i utveckling* att jorden är ett passivt och mekaniskt objekt. De enda vinsterna man kan utvinna från jorden är materiella och ekonomiska. I likhet med avsnittet om befolkningsfrågor är det svårt att hitta något som

¹⁵⁴ Stickproven kommer givetvis inte bevisa att resultaten är generaliserbara eller ej, för det är de alltför små, utan vi hoppas enbart att de ska ge en antydning om våra resultat är representativa.

¹⁵⁵ Liljequist, Andersson, Björkryd & Waller, 1977, s 8

¹⁵⁶ Liljequist, Andersson, Björkryd & Waller, 1977, s 6

¹⁵⁷ Abrahamsson, Haapaniemi & Nilsson, 1977, s 23

¹⁵⁸ Abrahamsson, Haapaniemi & Nilsson, 1977, s 23

antyder på människans förhållande till naturen i avsnittet "Arbetsmarknad". När man diskuterar arbetsmiljörisiker nämner man de fysikaliska, kemiska och psykiska riskerna, "asbest, koloxid, kvicksilver och bly är exempel på farliga hot mot arbetsmiljön"¹⁵⁹. Dessa miljöfarliga ämnen nämns endast i boken när man pratar om risker för människor. Det är alltså en stark betoning på mänskliga och samhälleliga faktorer i dessa avsnitt. Människans förhållande till naturen är däremot inte så framträdande.

Samhällsboken 1989

De kontrollerade avsnitten i *Samhällsboken* uppvisar en mekanisk natursyn. Man har en optimistisk syn på framtiden och nämner endast i förbifarten miljöhotet och då är de nackdelar som beskrivs framförallt att människor kommer till skada vid gruvolyckor och transporter. Det är en stark fokus på råvarornas produktion, t.ex. var tillverkningen sker och i vilken skala. I kapitlet Näringslivet står det om förnyelsebara råvaror att "*jordens mineraler däremot är icke-förnyelsebara eller ändliga resurser, och vetenskapen om detta brukar skapa oro hos den som bekymrar sig om människans ekonomiska framtid på jorden, De beräkningar som gjorts under senare år pekar på att det inte tycks vara någon omedelbar fara*".¹⁶⁰ Avsnittet "Näringslivet" för en miljödebatt men dock inte en diskussion om framtida faror med resursförbrukning eller ger tips på hur vi ska minska miljöförstörelsen. I övrigt präglas människans förhållande till naturen av en mekanistisk natursyn där naturen utgör en resursbas för mänsklig verksamhet. I kapitlet "Utbildning och samhällsklass" hittar man ingen utpräglad natursyn. Det handlar om yrkesval och utbildning och är faktamässigt skriven.

Vår tid 1993

I *Vår tid* tas människans förhållande till naturen upp, och då i synnerhet när det handlar om miljön. Kapitlet "Människan och naturen" behandlar frågor som "vem som äger naturresurserna", "vattenresurser", "miljömål" etc. Det är tydligt att man är i linje med den aktiva miljödebatten som dessutom året efter bokens utgivning skulle bli synliggjord i den nya läroplanen. Det är en medveten ekologisk natursyn man har i detta avsnitt med meningar som "*människan har brutit sig ur det ekologiska system som hon en gång tillhörde*".¹⁶¹ Boken ventilerar åtskilliga miljöproblem och manar till hushållning och minskad energiförbrukning. *Vår tid* räknar inte upp matematiska fakta om naturtillgångar utan för en allmän debatt om jordens förutsättningar. Den ser jorden som en resurs som håller på att ta slut. I avsnittet

¹⁵⁹ Abrahamsson, Haapaniemi & Nilsson, 1977, s 47

¹⁶⁰ Kieser & Rydén, 1989, s 186

¹⁶¹ Carlson & Eriksson, 1993, s 29

”Statsmakterna” behandlas bl.a. grundlagar, monarki och hur Sverige styrs. Man nämner olika folkrörelser och samhällliga påtryckare. Miljörörelsen nämns alltså vilket demonstrerar hur miljödebatten är så pass central att den är synliggjord även i andra avsnitt.

Reflex 2003

Avsnittet ”Människa och miljö” handlar om människans påverkan på naturen. En underrubrik är ”människan – förvaltare eller förstörare”, där man menar att människan sakta förstör jorden och därmed sina chanser att överleva. Den är likt Samhälle 2000 pessimistisk i sin framtidssyn men redovisar även vad optimisterna anser om miljöfarorna.¹⁶² Man gör en tydlig poäng av att resurserna är ändliga men att människan kan rädda jorden om man försöker. Boken lyfter fram, likt de två andra böckerna från 2000-talet, miljöförstöringen som hotar tillvaron på jorden. Det är vanligt i dessa böcker att man hänvisar till resultaten från internationella miljömöten som t.ex. Kyotoprotokollet, så även i Reflex.¹⁶³ Man följer alltså upp den aktuella miljödebatten. I likhet med andra samhällskunskapsböcker från samma tidsperiod uppvisar de undersökta avsnitten i Reflex en natursyn som ser jorden som människornas resursbank men där resurserna är ändliga varför vi måste anpassa oss till ett ekologiskt system. Avsnittet ”Ekonomisk politik” behandlar ekonomisk tillväxt, konjunktur m.m. Om man ser till förhållandet mellan människa och natur där det i avsnittet ”Människa och miljö” framgår att vi står i ett beroendeförhållande till naturen är det, när det handlar om ekonomi, tydligt att människan står utanför naturen.

Samhällskunskap för gymnasiet A och B kurser 2004

Boken har ett kort men kärnfullt kapitel där man tar upp människans förhållande till naturen. I kapitlet ”Vår hotade miljö” diskuteras växthuseffekten, freonanvändning, Kyotoprotokollet m.m. Det är alltså stark fokus på vad industriländerna kan göra för att minska klimatförändringen.¹⁶⁴ Däremot nämns inte vad den enskilda människan kan bidra med för att uppnå en bättre miljö. Istället betonas det politiska arbetet med att exempelvis få USA att skriva på Kyotoprotokollet eller att rika och fattiga länder måste komma överens om hur man ska stoppa växthuseffekten.¹⁶⁵ Kapitlet innehåller många faktauppgifter om klimatförändringen men det är svårt att upptäcka vilken syn man har på långsiktig hushållning och naturens resurser, om de är ändliga eller inte. I kapitlet ”Arbete och näringsliv” tar man upp arbetsmarknaden. Ingen tydlig natursyn går att urskilja i detta kapitel.¹⁶⁶ Dessa avsnitt

¹⁶² Almgren, Höjelid & Nilsson, 2003, s 34

¹⁶³ Almgren, Höjelid & Nilsson, 2003 s 35

¹⁶⁴ Rundblom, 2004, s 79-83

¹⁶⁵ Rundblom, 2004, s 81

¹⁶⁶ Rundblom, 2004, s 33

innehåller ett förhållningssätt till naturen där man tar upp aktuella miljöhot och resonemang som går i linje med Den sköra evighetsmaskinen.

9.2 Generaliserbarhet

För 70-talet verkar det föreligga markanta skillnader mellan vårt undersökningsmaterial och stickprovsmaterialet. I undersökningsmaterialet ges miljöfrågan utrymme, och människan framställs som beroende av naturens resurser, men i stickprovsmaterialet är miljöfrågan undanskymd och den enda resursproblematik som egentligen diskuteras är överbefolkning. Tolkat i natursynstermer torde undersökningsmaterialet hamna närmare ”den sköra evighetsmaskinen”, medan stickprovsmaterialet drar åt den klassiska mekanistiska natursynen. Stickprovet tyder alltså på att våra resultat för 70-talet inte är representativa, de läromedel vi använt verkar sticka ut som särskilt miljöengagerade (om nu inte stickprovsböckerna är särskilt lite miljöengagerade).

Vad gäller 90-talet föreligger tvärtom stor överensstämmelse mellan undersökningsmaterialet och stickproven, med ett tydligt resurs- och hushållningsperspektiv.

Möjligen drar *Vår tid* mer åt en organisk natursyn än de undersökta läromedlen, med betoningen på människans roll i kretslopp etc., men då resursperspektivet ändå är övergripande verkar denna skillnad främst vara en nyansskillnad. Stickproven pekar således på att resultaten för 90-talet är representativa.

Även resultaten för 2000-talet uppvisar stor överensstämmelse med stickprovsundersökningen. Natursynen är ”den sköra evighetsmaskinen” och miljöproblematiken är relativt central. Därför verkar även resultaten för 2000-talet vara representativa.

10. Summering av resultat

10.1 Resultatsammanställning

Nedan följer en sammanställning av vårt resultat, dimension för dimension.

Naturens karaktär

Naturen uppfattas i samtliga läroböcker som mekanisk. I de äldsta böckerna är det mekaniska resursperspektivet mycket tydligt. I böckerna från 1990 är det lika tydligt som tidigare i *Samhällsläran*, och den mindre tydligheten i *Samhällskunskap* beror enbart på att naturen spelar en så undanskymd roll, snarare än på någon alternativ syn. Och även i böckerna från 2000-talet är alltså den mekaniska synen förhärskande, även i *Samhälle 2000* som i övrigt är den enda bok i undersökningen som har någon som helst ansats till en organisk syn. Denna ansats är dock värd att notera, eftersom den visar på tendenser som saknas i de tidigare böckerna.

Människa och natur

I samtliga läromedel framhålls det ömsesidiga beroendet mellan människa och natur, människan är beroende av naturens resurser, och naturen beroende av att inte människan missbrukar och förstör den. Det dominerande dimensionsvärdet är således hela tiden "beroende". Men när böckerna sedan behandlar det mänskliga samhället, med dess organisation, lagar och institutioner etc., saknas beroendeperspektivet och människan framstår istället som separerad från naturen. "Separerad" är således ett underordnat dimensionsvärde i alla böcker.

Subjekt

I samtliga läromedel är det en tydlig presupposition, att enbart människan är ett handlande subjekt. Ingen förändring kan spåras, inga antydningar till något alternativ finns.

Vad räknas som kunskap?

Det är även en tydlig presupposition att enbart intellektuell kunskap räknas som riktig kunskap.

Det finns dock en antydning hos *Samhälle 2000* (läromedlet med en antydning till organisk natursyn) att emotionell kunskap också är viktig, då den implicite författaren har starka

emotioner för naturen, och försöker väcka liknande hos läsaren. Men återigen rör det sig alltså om ett underordnat dimensionsvärde, då den intellektuella kunskapen är i centrum.

Vilken slags intellektuell kunskap?

Det slags intellektuella kunskap som kommer till uttryck är i samtliga läromedel kvantifierbar kunskap. Det rör sig hela tiden om två olika former av kvantifierbar kunskap, naturvetenskaplig då naturproblemen beskrivs och samhällsekonomisk då naturen behandlas ur ett resursperspektiv. Det saknas helt antydningar till andra intellektuella kunskapsformer.

Naturens värde

Den underliggande presuppositionen i samtliga läromedel, är att naturen får sitt värde som mänskliga resurser. Förvånande nog kan man i böckerna från 1990-talet hitta antydningar till att naturen skulle ha ett egenvärde, antydningar av ett slag som inte återfinns i böckerna från 2000-talet! Detta blir ännu mer förvånande då böckerna från 1990-talet är de som i övrigt uppehåller sig *minst* vid miljöproblematiken.

Naturens resurser

Samtliga läroböcker framhåller på ett eller annat sätt att naturens resurser är begränsade. Det finns dock en skillnad i hur negativt detta faktum framhålls i läromedlen, där *Världen, vårt samhälle* från 70-talet och *Samhälle 2000* från 2000-talet intar en pessimistisk hållning, och *Möt A-kursen* (också den från 2000-talet) en mer optimistisk. Att 90-talets böcker varken är utpräglade optimistiska eller pessimistiska kan möjligen bero på att miljöproblematiken är jämförelsevis undanskymd i dem.

Miljöproblemet

I läromedlen från 70-talet är det tydligt att miljöproblemet förstås som ett resursproblem. Läromedlen från 1990-talet talar om miljöproblemet i termer av miljöförstöring, vilket främst måste förstås som en förstörelse av resurser, men vilket också kan tolkas i termer av att något med egenvärde förstörs (i alla fall i *Samhällsläran*), då egenvärdesdimensionen finns antydd i böckerna. Och precis som antydningarna till att naturen skulle ha ett egenvärde återigen saknas i 2000-talets böcker, saknas även dessa antydningar i de senare böckerna där resursperspektivet alltså återigen är allena rådande.

Miljöproblemet lösning

Vad gäller miljöproblemet lösning skiljer sig 2000-talets läromedel mot tidigare läromedel, i det att en långsiktig hushållning med resurserna framhålls som *enda* sättet på vilket miljöproblemen kan lösas. Den långsiktiga hushållningen är visserligen det dominerande

dimensionsvärdet också i de fyra äldre böckerna, men det kombineras i dessa med en tro på att även den tekniska utvecklingen kommer att spela en viktig roll för att få bukt med problemen. Och denna tro på den tekniska utvecklingen saknas alltså i läromedlen från 2000-talet! Här är det alltså möjligt att tala om en utveckling, där den tidigare kombinationen av hushållning och tekniska framsteg ersatts av enbart hushållning!

Översiktlig tabell över läroböckernas natursyner

	Världen, Sverige och vi	Världen, vårt samhälle	Samhällsläran
1. Naturen	Mekanisk	Mekanisk	Mekanisk

2. Relationen	Beroende (separerade) ¹⁶⁷	Beroende (separerade) ¹	Beroende (separerade) ¹
3. Subjekt	Människan	Människan	Människan
4. Kunskap	Intellektuell	Intellektuell	Intellektuell
5. Int. Kunskap	Kvantifierbar	Kvantifierbar	Kvantifierbar
6. Värde	Resurser	Resurser	Resurser (egenvärde) ¹
7. Resurserna	Ändliga	Ändliga	Ändliga
8. Problemet	Resurser	Resurser	Resurser ¹⁶⁸
9. Lösningen	Hushållning (teknik) ¹	Hushållning (teknik) ¹	Hushållning (teknik) ¹

	Samhällskunskap	Möt A-kursen	Samhälle 2000
1. Naturen	Mekanisk	Mekanisk	Mekanisk (organisk) ¹
2. Relationen	Beroende (separerade) ¹	Beroende (separerade) ¹	Beroende (separerade) ¹
3. Subjekt	Människan	Människan	Människan
4. Kunskap	Intellektuell	Intellektuell	Intellektuell (& emotionell) ¹
5. Int. Kunskap	Kvantifierbar	Kvantifierbar	Kvantifierbar
6. Värde	Resurser (egenvärde) ¹	Resurser	Resurser
7. Resurserna	Ändliga	Ändliga	Ändliga
8. Problemet	Resurser	Resurser	Resurser
9. Lösningen	Hushållning (teknik) ¹	Hushållning	Hushållning

¹⁶⁷ Dimensionsvärde inom parentes anger att dimensionsvärdet är närvarande i texten, men underordnat

¹⁶⁸ Med en antydning om att problemet också består i att något med egenvärde förstörs

10.2 Vad har vi egentligen kommit fram till?

Det mest markanta resultatet i vår undersökning, är att samtliga läroböcker uppvisar identiska dimensionsvärden för samtliga dimensioner! Visst finns det skillnader, men det handlar om nyanser, och om de underordnade dimensionsvärden som finns i vissa böcker. De dominerande dimensionsvärdena är identiska för samtliga böcker. Därför är det ingen överdrift att påstå att samtliga läromedel delar en och samma natursyn, och denna natursyn är identisk med den som vi tidigare kallat för "den sköra evighetsmaskinen", alltså en mekanisk syn på naturen som bestående av ändliga resurser, vilka människan är beroende av och som hon därför måste hushålla med.

De skillnader som faktiskt föreligger mellan läroböckerna är alltså skillnader i vilka underordnade dimensionsvärden som förekommer i texterna, och vi talar alltså om nyansskillnader snarare än signifikanta skillnader. Dessa nyansskillnader är:

- **Avsaknaden av tekniska framsteg som en lösning på miljöproblemen i 2000-talets läromedel**

I 2000-talets läromedel har tanken på långsiktig hushållning som svar på miljöproblemen blivit allena rådande, och trängt undan den tidigare närvarande tanken på att problemen också kommer att lösas genom teknisk utveckling. Kanske är detta ett utslag för brist på framtidstro jämfört med tidigare decennier? Förändringen torde innebära en hårdare vinkling av miljöproblematiken, då den innebär att en av två tänkbara lösningsstrategier osynliggörs och den andra, en hushållning med resurserna, blir det enda tänkbara svaret på miljöfrågan.

- **Antydning till en organisk natursyn i *Samhälle 2000***

I *Samhälle 2000* finns alltså en antydning till ett organiskt alternativ till den mekaniska natursynen som annars dominerar läromedlen. Dessa underordnade tendenser (på två dimensioner) är väl värda att uppmärksamma eftersom de är det enda i läromedelsmaterialet som *uttalat* pekar mot någon form av utveckling mot en organisk natursyn.

- **Antydning till att naturen skulle ha ett egenvärde i 90-talets böcker (främst *Samhällsläran*)**

Detta är vårt märkligaste resultat, då det verkar som att den tidigare saknade tanken på naturens egenvärde antydde i början på nittio-talet, för att sedan försvinna igen.

Vi har ingen direkt förklaring till resultatet, men det torde hur som helst antyda en viss utveckling ifrån en renodlad "evighetsmaskin".

Dessa nyansskillnader kan faktiskt tolkas som tydande på en förändring ifrån en mekanistisk natursyn, mot en organisk av typen ”den gemensamma kroppen”. Detta eftersom dimensionsvärdet ”tekniska framsteg”, som finns med under 70-talet och 90-talet för att sedan försvinna, är förknippat med just den mekanistiska natursynen. Och de nya underordnade dimensionsvärden som sedan förekommer (naturens egenvärde under 90-talet, och en organisk natur och emotionell kunskap i *Samhälle 2000*) är sådana som i vår typologi förknippas med ”den gemensamma kroppen”.

Att det skulle ha skett en viss förändring styrks av stickproven. Vad gäller 90-talet och 2000-talet eftersom stickproven tyder på att våra resultat är representativa, samma förändring vi sett i undersökningen har skett i stickprovsmaterialet. Och skillnaden mellan resultat och stickprov för 70-talet pekar ju faktiskt mot att förändringen kanske är större än vår undersökning visat, eftersom stickprovsmaterialet drog mer åt en mekanistisk natursyn än vad undersökningsmaterialet gjorde.

Samtliga läroböcker ger alltså uttryck för natursynen ”den sköra evighetsmaskinen”, vilken mycket tydligt är den förhärskande natursynen i läromedel i samhällskunskap för gymnasiet. Dock sker det i de underordnade dimensionsvärdena en förskjutning ifrån värden som förknippas med den mekanistiska natursynen, till värden som förknippas med ”den gemensamma kroppen”. Men det kan inte nog understrykas hur liten denna förändring är, den rör enbart fyra av nio dimensioner, och enbart de underordnade värdena. Den utgör således inte mer än en nyansskillnad, i ett material som fullständigt domineras av ”den sköra evighetsmaskinen”.

10.3 Vidare diskussion

Framtida forskning

Den studie som här presenterats har i mycket karaktären av en pilotstudie, det rör sig om nedslag i några utvalda böcker från omsorgsfullt utvalda årtal. Studien har därför inga anspråk på att vara heltäckande, och resultaten är inte generaliserbara i någon hårdare bemärkelse.¹⁶⁹ Vår studie kan med fördel förstås som en första grundläggande stickprovsundersökning, och vad vi hoppas ha åstadkommit är en skissartad kartläggning av natursynen i läroböcker i samhällskunskap. Hur skulle man då kunna bygga vidare på den studie vi genomfört?

För det första skulle man givetvis kunna utföra en mer heltäckande och grundlig studie, på ett betydligt större material. En sådan studie skulle få den generaliserbarhet vår studie saknar, och antingen kunna bekräfta eller revidera våra resultat. Speciellt intressant vore givetvis en sådan studie för 70-talet, eftersom stickproven därifrån uppvisar diskrepans med våra resultat.

För det andra skulle det vara intressant med olika typer av jämförande studier. Är samhällskunskap ett ”typiskt” samhälls-/humanioraämne, eller skiljer sig natursynen i läromedlen i samhällskunskap markant ifrån exempelvis geografi eller historia? Och hur ser det ut i de naturvetenskapliga ämnena, skiljer sig de markant ifrån de samhällsvetenskapliga? Vår studie har ju dessutom fokuserat läromedel för gymnasieskolan, föreligger några större skillnader mellan gymnasieskolan och den obligatoriska skolan?

Ett tredje intressant område vore att försöka spåra införandet av ”den sköra evighetsmaskinen” i läromedelsmaterialet. Vår studie har ju visat, att den sköra evighetsmaskinen är den helt dominerande natursynen i läromedel i samhällskunskap. Men vår förförståelse säger oss att ”den sköra evighetsmaskinen” föregåtts utav den renodlat mekanistiska natursynen. Så när skedde förändringen? Var det i samband med miljödebatten i slutet på 60-talet, eller var det till och med tidigare?

Studiens användning i skolan

Läromedel är, vilket redan konstaterats flitigt i denna uppsats, en av de viktigaste av de många faktorer som påverkar och formar eleverna i skolan.

Läromedlen är skrivna i första hand för att förmedla ett visst kunskapsstoff till eleverna, men vid sidan av detta kunskapsstoff förmedlas så mycket mer, värderingar och världsbilder som

¹⁶⁹ Även om stickprovsundersökningen gör troligt att de är förhållandevis representativa.

ibland kan vara uttalade, men som ännu oftare enbart impliceras. Känner inte lärare (eller elever) till vilket implicit material som förmedlas vid sidan av kunskapsstoffet, är det svårt för både lärare och elever att förhålla sig kritisk till det, och det blir omöjligt för läraren att fullt ut planera vad som ska förmedlas i undervisning. Då vi lyft fram och medvetandegjort ett sådant implicit material, nämligen natursynen i läromedel i samhällskunskap, hoppas vi därigenom ha öppnat en möjlighet att i undervisningssituationen förhålla sig kritisk till detta material. Alltså en möjlighet för lärare att själva välja vilken natursyn de vill förmedla, och en framför allt möjlighet att diskutera och problematisera natursynen i läromedlen med eleverna.

11. Litteratur- och källförteckning

Litteratur

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt*, Lund, Studentlitteratur, 2000

Bronäs, Agneta, *Demokratins ansikte – en jämförande studie av tyska och svenska samhällskunskapsböcker för gymnasiet*, Stockholm, HLS förlag, 2000

Eliasson, Per ”Genom helvetets port, men...” – skogsdikning som mål och medel, i: *Aktuellt om historia* nr. 3-4, Stockholm, 1992

Gustavsson, Bernt, *Världsbilder – Synen på människa samhälle natur*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1988

Hellspong, Lennart & Ledin, Per *Vägar genom texten*, Lund, Studentlitteratur, 1997

Hermansson Adler, Magnus, *Historieundervisningens byggstenar*, Stockholm, Liber, 2004

Jagers, Sverker C, *Hållbar utveckling som politik – om miljöproblematikens grundproblem*, Malmö, Liber, 2005

Månsson, Sven-Axel, *Kunskap, erfarenhet och intuition*, Lund: FoU Skåne, Kommunförb. Skåne, 2002

Olsson, Lena, *Kulturkunskap i förändring – kultursynen i svenska geografiböcker 1870-1985*, Lund, Liber, 1986

Sandell, Klas, Öhman, Johan & Östman, Leif, *Miljödidaktik – Naturen, skolan och demokratin*, Lund, Studentlitteratur, 2003

Selander, Staffan, *Lärobokskunskap*, Lund, Studentlitteratur, 1988

Smedsvig Hanssen, Haakon, Leer-Salversen, Paul & Aase, Andreas, *Natur og mennesker*, Oslo, Universitetsforlaget AS, 1996

Stenmark, Mikael, *Miljöetik och miljövard*, Lund, Studentlitteratur, 2000

Sörlin, Sverker (red.) *Humanekologi – Naturens resurser och människans försörjning*, Stockholm, Carlsson bokförlag, 1999

Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet – Om naturumgängets idéhistoria*, Stockholm, Carlsson bokförlag, 1991

Worster, Donald, *De ekologiska idéernas historia*, Stockholm, SNS Förlag, 1996

Östman, Leif, *Socialisation och mening – No-utbildning som politiskt och miljömoraliskt problem*, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1995

Rapporter och kursplaner

Helmfrid, Hillevi, *Natursyner – Tre svar på vad natursyner är*, Rapport nr 1. Institutionen för

stad och land. SLU- Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala: 2007
Skolverket, *Läromedlens roll i undervisningen*, Rapport 284, 2006
Skolverket, *Kursplan för samhällskunskap i gymnasiet*, Lpo94, 2008/09
Skolverket, *Kursplan för samhällskunskap i gymnasiet*, Lgy70, 1983,
Svensk lagsamling, förordning (1982:393), *Om vissa statliga insatser beträffande läromedel*,
1982
Svingby, Gunilla & Wallin, Erik, red. *Rapport 39:1982:13*, Högskolan för lärarutbildningen i
Stockholm, Institutionen för pedagogik, 1982

Källmaterial

Abrahamsson Hans, Haapaniemi Gösta & Nilsson Clarence *Samhälle i utveckling*,
Stockholm,
Liber läromedel, 1977
Almgren, Hans, Höjelid Stefan & Nilsson, Erik *Reflex – Samhällskunskap för
gymnasieskolan*, Malmö, Gleerups, 2003
Bergström, Per, *Möt A-kursen: Samhällskunskap*, Lund, Studentlitteratur, 2002
Björkblom, Sixten, Altersten, Anders, Hanselid, Hans Olof & Liljequist, Kurt, *Världen,
Sverige och vi*, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1978
Carlson, Bo Kage & Eriksson, Lars, *Vår tid – Samhällskunskap för gymnasieskolan –
Plusboken*, Örebro, Natur och kultur, 1993
Hermansson, Magnus & Jarlén, Leif, *Samhällskunskap: för två- och treåriga linjer*, Malmö,
Liber, 1990
Kieser, Jan & Rydén, Kjell, *Samhällsboken*, Örebro, Ljungföretagen, 1992
Larsson, Ingemar, *Samhällsläran*, Solna, Almqvist & Wiksell, 1991
Liljequist, Kurt, Andersson Sture, Björkryd Svenåke & Waller, Lennart, *Värld i förändring*,
Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1977
Liljequist, Kurt & Björkryd, Svenåke, *Världen, vårt samhälle*, Stockholm, Almqvist &
Wiksell, 1980
Lundberg, Frank & Olsson, Lars, *Samhälle A 2000*, Malmö, Interskol förlag, 2000
Rundblom, Gunilla, *Samhällskunskap – för gymnasiets A och B-kurser*, Uppsala, Almqvist &
Wiksell, 2004

Internetadresser

Nationalencyklopedin, <http://ne.se/artikel/256163>

